

„MEMELENDERIŲ“ DARYBA, ARBA IDEOLOGINIS 1939 METŲ KLAIPĖDOS KRAŠTO ANEKSIJOS PARENGIMAS

Vasilijus Safronovas

ABSTRACT

The article examines the impact of the identity-making processes on the ideological preparation of the annexation of Klaipėda Region in 1939. As early as in 1919-1920, efforts were made to unite local inhabitants of Klaipėda Region on the basis of their common past, shared traditions, and belonging to the German culture. For that purpose, a new identity concept “Memelländer” was designed. In 1938, its content was partially geared to another concept of “Memeldeutsche”. The paper analyzes and compares the meanings attributed to both of those concepts and supported within the public communication space, as well as the ceremonies and rites which were to unite local inhabitants on the basis of those meanings. It examines which institutions and groups of people made efforts to maintain them and why. By analysing the possibilities of the impact of those meanings, a new interpretation of Memelländer is proposed. It is based on the view that the concept of “Memelländer” (and subsequently, “Memeldeutsche”) should be treated as situational rather than a stable expression of the identity of Klaipėda Region's local inhabitants. KEY WORDS: Klaipėda Region, public communication space, identity making, Memelländer, German nationalism.

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjama, kokią įtaką ideologiniam 1939 m. Klaipėdos krašto aneksijos parengimui padarė vietinėje viešojo bendravimo erdvėje tarpukario metais vykę tapatybių darybos procesai. Teigiama, kad jau nuo 1919–1920 m. buvo stengiamasi konsoliduoti Klaipėdos krašto vietinius gyventojus jų bendros praeities, tradicijos ir priklausomybės vokiečių kultūrai pagrindu. Tam buvo vartojama naujai sukonstruota tapatybės sąvoka „memelenderiai“, kurios turinys 1938 m. buvo iš dalies pajungtas kitos sąvokos – *Memeldeutsche* – palaikymui. Straipsnyje analizuojamos ir lyginamos reikšmės, kurios buvo priskiriamos šioms sąvokoms ir palaikomos viešojo bendravimo erdvėje, bei ceremonijos ir ritualai, kurie šių reikšmių pagrindu turėjo vienyti krašto gyventojus. Nagrinėjama, kokios institucijos bei žmonių grupės ir kodėl stengėsi palaikyti šias reikšmes. Nagrinėjant šių reikšmių poveikimo galimybes, siūloma nauja „memelenderių“ interpretacija, pagrįsta požiūriu, kad į „memelenderių“ (vėliau atitinkamai ir į *Memeldeutsche*) sąvoką būtina žiūrėti kaip į situacinę, o ne stabilią Klaipėdos krašto vietinių gyventojų tapatybės išraišką.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Klaipėdos kraštas, viešojo bendravimo erdvė, tapatybės daryba, memelenderiai, vokiečių nacionalizmas.

Vasilijus Safronovas, M. A., doktorantas, Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros asistentas, Lietuvos istorijos instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda El. paštas: safronovas@gmail.com

1939 m. kovo 23 d. toliausiai į Rytus nutolusiame „Tūkstantmečio reicho“ pakraštyje apsilenkęs Adolfas Hitleris galėjo stebėti jį entuziastingai sveikinusią minią. Daugybėje nuotraukų buvo užfiksuota, kaip Klaipėdos krašto, tik ką grįžusio į Vokietijos sudėtį, gyventojai užtvindė gatves, pasitikdami jų atvaduoti atvykusio fiurerio ir išreikšdami savo nuotaikas plakatų užrašais „Dieses Land bleibt ewig deutsch“ („Ši žemė amžinai liks vokiška“), „Ein Volk ein Reich ein Führer!“ („Viena tauta vienas Reichas vienas fiureris“), „Wir sind heimgekehrt“ („Mes grįžtame namo“), „Wir danken unsern Führer“ („Dėkojame mūsų fiureriui“). Turint omeny, kad Klaipėdos kraštas buvo perduotas Vokietijai neiššovus nė vieno šūvio, neturėjo kelti abejonių tai, kad perdavimas

įvyko atsižvelgiant į vietos gyventojų interesus. Maža to, pasaulis taip ir neišgirdo jokio oficialaus Lietuvos protesto, kas sudarė išpūdį, kad Lietuva savanoriškai atidavė Klaipėdos kraštą, o didesnio pablogėjimo Lietuvos ir Vokietijos santykiuose dėl to tikėtis neverta. Būtent tokią žinią siekė pasiekti pasauliui (pirmiausia Lenkijai, kuriai tuo metu darė nepaprastai didelį spaudimą) Vokietija, ir viso iš anksto parengto įvykių scenarijaus įgyvendinimas Klaipėdos krašte tam pasitarnavo.

Kiek šis scenarijus atitiko tikrąsias Klaipėdos krašto gyventojų nuostatas? Atrodo, galima gana tvirtai teigti, kad skirtingai nei 1923 m., kai daug kam kilo dvejonų dėl to, ar Klaipėdos kraštas prijungiamas prie Lietuvos realizuojant pačių krašto gyventojų apsisprendimo teisę, 1939 m. mažai kas abejojo, jog krašto gyventojų dauguma siekia pulti į nacionalsocialistinio Reicho glėbį. Kaipgi pavyko viešojo bendravimo erdvėje sukurti tokią atmosferą, kurioje 1939 m. aneksija atrodė kaip krašto gyventojų natūralių troškimų išsipildymas? Istoriografijoje šis klausimas iki šiol nagrinėjamas nebuvo.

Atsakymo paieškos reikalauja atidžiau įsigilinti į tarpukario Klaipėdos krašto viešojo bendravimo erdvę, ypač joje pasireiškusių galių santykį bei dominavusias reikšmes, kurias ir palaikomas dėl šių galių įtakos. Jau anksčiau esame pareiškę, kad vienos iš šių galių (Lietuvos) įtaka Klaipėdos krašte 1923–1939 m. rėmėsi tik palyginti palankia *status quo* išlaikymui tarptautine situacija išorėje, santykinai nedideliu lojalių gyventojų kontingentu vietoje ir karo padėtimi, Klaipėdos krašte galiojusia nuo 1926 m. gruodžio iki 1938 m. lapkričio¹. Iš tiesų tai reiškė, kad proletuvišką tapatybės ideologiją palaikę sluoksniai turėjo labai mažai galimybių suvaldyti vietinėje viešojo bendravimo erdvėje kuriamas ir palaikomas reikšmes. Norėdami tai daryti, jie turėjo dvi galimybes. Pirmoji – griežtai cenzūruoti spaudą bei radijo laidas ir tuo pažeisti Klaipėdos krašto konvencijos signatarių lūkesčius dėl Klaipėdos krašto, kaip „demokratijos forposto“. Tačiau aktyviau panaudoti šio įrankio nebuvo įmanoma tol, kol Lietuvos valstybė buvo politiškai ir ekonomiškai priklausoma nuo Vokietijos (o tokia priklausomybė išliko beveik visą tarpukario laikotarpį). Antroji – kurti alternatyvius viešosios nuomonės formavimo ir palaikymo šaltinius. Tačiau šio įrankio panaudojimo galimybės irgi buvo ribotos, kadangi Lietuvos ir Vokietijos ekonomikos ištekliai, kuriais buvo galima tokius šaltinius išlaikyti, buvo visiškai nepalyginami. Taigi per visą tarpukarį būtų galima išskirti vos kelis laikotarpius, kai proletuvišką tapatybės ideologiją palaikiusios grupės galėjo daryti didesnį poveikį krašto viešojo bendravimo erdvei: pirmąjį etapą 1923–1925 m. ir antrąjį etapą 1934–1935 m. Abiem atvejais didesnės poveikio galimybės atsivėrė visų pirma dėl nusilpusio arba susilpninto Vokietijos poveikio. Tokia galių santykių dinamika, suprantama, reiškė, kad solidesnės vietos gyventojų paramos Klaipėdos krašte Lietuva tarpukario metais susikurti nesugebėjo.

O kaip šiuo aspektu sekėsi Vokietijai? Už krašto viešojo bendravimo erdvėje kuriamų ir palaikomų reikšmių bei vertybinių orientacijų galima stebėti nuolatinį Vokietijos „šešėlį“. Tačiau kokius konkrečius būdus naudojo provokišką tapatybės ideologiją palaikę sluoksniai, užtikrindami tai, kad Klaipėdos krašto gyventojus ir Vokietiją jungę saitai po 1923 m. nenutrūktų, o stiprus provokiškas orientavimasis viešojo bendravimo erdvėje būtų nuolat juntamas? Šiuo atveju krinta į akis tai, kad skirtingai nei proletuvišką tapatybės ideologiją palaikiusiame diskurse, kur buvo nuolat reikalaujama, kad lietuvių kilmės Klaipėdos krašto gyventojai taptų „tautiškai susipratę“ ir deklaruotų savo lietuviškumą, provokišką tapatybės ideologiją palaikiusiame diskurse panašių reikalavimų ilgą laiką nebūta. Šį neatitikimą aiškintume tuo, kad pastarasis diskursas buvo orientuotas į kur kas platesnę nei kuria nors nacionaline kategorija apibrėžtą auditoriją. Šioje auditorijoje būta vietos visiems seniesiems krašto gyventojams, įskaitant vietinius vokiečius ir vietinius lietuvius. Tuo ga-

¹ Žr.: BARTNINKAS, S.; SAFRONOVAS, V. Klaipėdos krašto gyventojų pronacistinių orientacijų XX a. 4-ajame dešimtmetyje vertinimo problema. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POČYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 107.

lima paaiškinti vietinėje spaudoje tarpukariu dažnai pastebimas kategorijų distinkcijas *Deutsche-Reichsdeutsche* ir ypač *Litauer-Nationallitauer*. Jomis siekta aiškiai atriboti vietinius, senuosius krašto gyventojus nuo „kitų“, net kultūriniu požiūriu giminingų. Maža to, vietiniai vokiečiai ir vietiniai lietuviai turėjo pajusti turintys bendrą praeitį, bendrą kultūrą ir bendras vertybes. Visa tai jungė visiškai nauja kategorija – *Memelländer*.

Lietuvių istoriografijoje į šios kategorijos, kuri dažniausiai įvardijama vertiniu „klaipėdiškiai“², reikšmės jau senokai buvo atkreiptas dėmesys. Tačiau iki šiol memelenderių, arba klaipėdiškių, atsiradimo problema mūsų istoriografijoje buvo nagrinėjama daugiausia pasitelkiant tam šaltinius, parašytus lietuvių kalba. Tai neleidžia adekvačiai pažvelgti į šią problemą jau vien dėl to, kad, kaip yra manoma istoriografijoje³, memelenderiai, nepaisant to, kad privačioje erdvėje dažnai dar kalbėdavo lietuviškai, viešojoje erdvėje dažniausiai vartojo vokiečių kalbą. Tad spaudos vien tik lietuvių kalba analizė mažų mažiausiai neleidžia susidaryti viso vaizdo, o gal ir visai tą vaizdą iškreipia. Antra vertus, spaudos vokiečių kalba analizė, kurios niekas iki šiol nėra ėmęsis, šiuo aspektu leistų tikėtis gerokai adekvatesnių atsakymų į klausimą, ką reiškė būti memelenderiu tarpukariu Klaipėdos krašte. Kaip tik tokios analizės pagrindu yra parengtas šis tekstas, kuriuo bandoma parodyti, kokią įtaką viešojo bendravimo erdvėje kuriamos reikšmės, įskaitant termino *Memelländer* semantiką ir vartojimo kontekstus, padarė provokiškos Klaipėdos krašto gyventojų orientacijos palaikymui ir galiausiai prijungimo prie „Trečiojo reicho“ ideologiniam parengimui.

Memelenderių savivokos interpretacijos: kas buvo memelenderiai tarpukariu?

Sąvoką *Memelländer* vietinėje Klaipėdos krašto spaudoje pradėta vartoti dar Prancūzijos administravimo laikotarpiu (1920–1923 m.). Jos atsiradimą visų pirma paskatino politiniai pokyčiai: naujos teritorijos – Klaipėdos krašto (vok. *Memelland* arba *Memelgebiet*) – apibrėžtis, nustatyta Versalio taikos sutartyje, ir šioje teritorijoje prasidėjusi kova dėl gyventojų tapatybės orientavimo. Vien per kelerius metus nuo 1920 m. šią sąvoką palaikęs diskursas viešojo bendravimo erdvėje buvo tiek išplėtotas, kad „memelenderis“ tapo dalies krašto gyventojų tapatybę objektyviai išreiškiančia kategorija. Geriausiai šį susitapatinimo pokytį paliudijo 1925 m. sausio 20 d. Klaipėdos krašte surengtas gyventojų surašymas, kurio metu buvo užfiksuota, kad greta 41,88 % vokiečių (dar 3,4 % gyventojų buvo vadinamieji Reicho vokiečiai, t. y. Lietuvos pilietybės neturėję asmenys) ir 26,56 % lietuvių krašte dar gyveno 24,24 % memelenderių⁴. 1925 m. surašymas yra vienintelis Lietuvos valdymo metais apklausos būdu atliktas Klaipėdos krašto gyventojų sandaros tyrimas ir sykiu vienintelis, galėjęs teikti patikimų duomenų apie krašto gyventojų nacionalinę sudėtį⁵. Ne-

² Lietuvių vartosenoje tarpukariu memelenderiai buvo vadinami *klaipėdiečiais* arba *klaipėdiškiais* (pirmoji sąvoka dažniausiai vartota „Didžiosios“ Lietuvos spaudoje, antroji – vietinėje proletuviškoje spaudoje). Toks vertimas buvo ne itin vykęs ta prasme, kad *Memelländer* (nuo žodžio *Memelland*) iš tiesų reiškė Memelio (Klaipėdos) krašto gyventojus, o *klaipėdiškiai* – neaišku, miesto ar krašto gyventojus. Be to, žodis *klaipėdiškiai* neatskleidžia to ideologinio turinio, kuris buvo suteikiamas sąvokai *Memelländer*. Todėl šiuo atveju labiau palaikytumėme Vyganto Vareikio poziciją vartoti sulietuvintą originalią sąvoką *memelenderiai* (Plg. VAREIKIS, V. Vokiečių ir lietuvių santykiai Mažojoje Lietuvoje ir kai kurie memelenderių identiteto bruožai XIX–XX a. *Šiaurės Atėnai*, 1998 12 12, Nr. 45 (439), p. 3, 10).

³ Plg. ŽOSTAUTAITĖ, P. Lietuvos ir Vokietijos varžybos dėl Klaipėdos krašto 1919–1939. In *Lietuvinių kraštas*. Red. komisijos pirm. N. VĖLIUS. Kaunas, 1995, p. 288–289.

⁴ Žr.: Gyventojų ir pramonės įmonių surašymas Klaipėdos krašte 1925 m. sausio mėn. 20 d. *Statistinės žinios*, 7-ieji metai, Nr. 9 (1927 05 27), p. 171.

⁵ Istorografijoje yra pateikti ir kiti kokybiniai rodikliai, esą atspindintys 1939 m. situaciją (ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 54–55), tačiau reikia turėti omenyje, kad pastarieji rodikliai yra

paisant to, 1927 m. pirmąkart paskelbti surašymo rezultatai sukūrė nemenką neapibrėžtumą, kilusį būtent dėl „memelenderių“ kategorijos traktavimo.

Publicistinėje literatūroje ir istoriografijoje ilgą laiką vyravo požiūris traktuoti šią kategoriją kaip tam tikrą dalies krašto gyventojų konjunktūrinės savivokos išraišką. Įsigalėjęs mąstymas nacionalistinėmis kategorijomis pirmiausia provokavo memelenderių savitumo atmetimo reakciją ir skatino kelti klausimą, kas iš tikrųjų yra žmonės, surašymo metu užsirašę memelenderiais? Tarpukario metais interpretatoriai, derindami surašymo duomenis su kita statistine informacija, stengėsi įrodyti, kad memelenderiai iš tiesų yra vokiečiai arba lietuviai. Tik toks savavališkas jų priskyrimas politizuotoje polemikoje dėl to, kas turi daugiau teisių į Klaipėdos kraštą, leido argumentuoti didesnes vokiečių (sudėjus vokiečius ir memelenderius, iš viso 69,5 % gyventojų) arba lietuvių (atitinkamai 51 % gyventojų) teises į šią teritoriją. Suprantama, pirmąją poziciją daugiausia rėmė provokiškų tekstų autoriai⁶, antrąją – prolietuviškų tekstų⁷.

Vienas pirmųjų autorių, išreiškęs provokišką požiūrį į tai, kuo laikytini memelenderiai, buvo Klaipėdos apygardos teismo patarėjas Albrechtas Rogge, parengęs Vokietijoje išleistą pirmąjį išsamų Klaipėdos krašto konvencijos komentarą. Aptardamas minėto surašymo duomenis, jis pareiškė: memelenderius galima pagrįstai priskirti prie vokiečių, kadangi vargu, ar nors vienas „didlietuvis“ (*Nationallitauer*) galėjo pasivadinti memelenderiu, be to, jau pačiame nurodyme „memelenderiškas“ (*memelländisch*) slypi prisiskyrimas vokiečių kultūrinei aplinkai⁸. Dar provokiškoje politizuotoje literatūroje būta požiūrio, kad memelenderiais Klaipėdos krašto vokiečiai esą pasivadino veikiami didelio didlietuvių spaudimo⁹. Kone išsamiausią požiūrį (tiesa, neaišku, kuo paremtą) šiuo klausimu 1939 m. pateikė Eginhardas Walteris. Pasak jo, memelenderiais pasivadino: a) vokiškai kalbantys asmenys, padarę tai vardan asmeninio saugumo arba bijodami prarasti valstybės tarnybos ir pan. vietas, kuriose dirbdami negalėjo prisipažinti esą vokiečiai; tarp jų dažnai pasitaikydavo mišrių santuokų palikuonių; b) lietuvių kilmės asmenys, kurie nesiejo savęs su Lietuva ir lietuviškumu, kadangi ilgą laiką priklausė Reichui ir vokiečių kultūrai; prisijungimą prie Lietuvos ir lietuviškumo jie suvokė kaip grėsmę savo kultūrai ir ūkiui; c) kuršininkai iš pamario kaimų, kurie tarpusavyje kalba kuršiškai, tačiau „beveik visi be išimties mąsto ir galvoja vokiškai“; d) elementai, kurie neturi aiškaus supratimo apie savo tautybę¹⁰.

Tarpukariu Lietuvoje, atvirkščiai, memelenderiai buvo laikomi „apvokietintais“, „tautiškai neapsisprendusiais“ arba „neišdrįsusiais pasivadinti“ lietuviais¹¹. Vyriausybės sluoksniuose, atrodo, buvo suvokiama, kad Lietuvos pozicijas Klaipėdos krašte gerokai paremtų šių esą lietuvių lojalumas. Nepaisant to, iki šiol atlikti tyrimai¹² nerodo, kad to meto Lietuvoje būtų susikristalizavęs

gauti taikant statistinio apskaičiavimo metodus, t. y. išvedant juos iš 1925 m. situacijos (plg. *Statistikos biuletenis*, 1939, Nr. 2, p. 87), o ne atliekant naują gyventojų apklausą 1939 m., todėl jų reprezentatyvumas kelia abejonių.

⁶ P vz., WINKLER, W. *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wien, Leipzig, 1931, S. 136-152; GANß, J. *Das Memelland*. 2. Aufl. Berlin, 1934, S. 20; LENZ, H. *Deutsches Schicksal an der Memel: die Wahrheit über das Memelland*. München, 1935, S. 60.

⁷ P vz., ŠLAŽA, M. Mažosios Lietuvos lietuvių tautinė būklė. *Vairas*, 1932, Nr. 6, p. 164-165; VALSONOKAS, R. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932, p. 266-273; Tautybiniai santykiai Klaipėdos krašte. *Vakarai*, 1938 11 18, Nr. 268 (874), p. 5.

⁸ ROGGE, A. *Die Verfassung des Memelgebiets: ein Kommentar zur Memelkonvention*. Berlin, 1928, S. 39.

⁹ Plg. LEERS, J. von. *Memelland*. München, 1932, S. 8.

¹⁰ WALTER, E. *Das Memelgebiet: Bevölkerung und Wirtschaft eines Grenzlandes*. Königsberg, 1939, S. 23.

¹¹ Dėl lietuvių skaičiaus Klaipėdos krašte ir okup. Vilniaus srityse. *Lietuvos ūkis ir rinka*, 1931, Nr. 8, p. 37-39; B. M. Pažinkime Klaipėdos kraštą. *Lietuvos aidas*, 1932 04 07, Nr. 77 (1452), p. 3; P. P. Klaipėdos kraštas. *Biržų žinios*, 1933 01 22, Nr. 4 (435), p. 1; AINIS, L. Ir buvo padarytas ryžtingas žingsnis... *Jaunoji karta*, 1937 01 17, Nr. 3 (296), p. 42.

¹² ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923-1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993.

koks nors vyriausybės palaikomas projektas, kaip pakreipti šitaip suvokiamus memelenderius Lietuvai palankesne linkme. Požiūrio į memelenderius įvairovė ir kaita Lietuvos viešajame diskurse kol kas nėra detaliau tyrinėta, tačiau panašu, kad radikalesni sluoksniai tautininkų režimo metais nepripažino šitaip suvokiamiems memelenderiams kitos alternatyvos, nei įsilieti į vieningą lietuvių tautą. Tokį požiūrį gerai liudijo Lietuvos šaulių sąjungos viršininko pulk. leit. Mykolo Kalmanto pareiškimas per Jūros dienos iškilmes Klaipėdoje: „Iš svetur paskelbtas „memellenderiškas“ šūkis – Klaipėda klaipėdiškiams – turi pranykti, nes jis sugalvotas provokacijai.“¹³

Tarpukariu išgalėjusi pažiūra į memelenderius kaip į „nutautėjusius“ vietinius gyventojus, kuriuos reikėtų laikyti lietuviais, kartkartėmis sušmėžuodavo ir pokario Lietuvos istoriografijoje¹⁴. Tuo tarpu pokario Vokietijoje sąvoka *Memelländer* pamažu buvo įtvirtinta kaip visus Klaipėdos krašto išeivius, dėl priverstinės evakuacijos atsidūrusius Vokietijoje, jungianti kategorija (tiesa, ją vartojant, kaip ir tarpukario metais, vis dar būta atsiribojimo nuo tų, kurie buvo vadinami *Nationalitauer*, t. y. „didlietuviškai orientuotų“). Antai 1950 m. Oldenburge atnaujinus tęstinę laikraščio „Memeler Dampfboot“ leidybą, šis leidinys ėgijo visiškai naują paantraštę „Visų memelenderių tėviškės laikraštis“ (*Die Heimatzeitung aller Memelländer*). Buvusių krašto gyventojų išeivijoje leistoje kraštotyrinėje literatūroje šitaip suvokiama „memelenderių“ sąvoka, leidusi palaikyti bendruomeniškumo saitus atsidūrus visiškai naujoje aplinkoje Vokietijoje, buvo perkeliama ir į praeitį¹⁵. Taip kategorija „memelenderis“ virto tam tikru įrankiu, įgalinusi svarstyti apie buvusius Klaipėdos krašto gyventojus labiau akcentuojant jų kilminius ir kultūrinius panašumus nei skirtumus. Žmogumi, atsakingu už iš dalies įvykusį tokių nuostatų „perkėlimą“ į šiuolaikinę Lietuvos istoriografiją, reikėtų laikyti iš Klaipėdos kilusį Erlangeno universiteto istoriką Karlą Heinzą Ruffmanną. XX a. 9-ajame dešimtmetyje jis pasiūlė istoriografiją memelenderių traktavimo klausimu denacionalizuojančią koncepciją, kurioje memelenderiais laikomi visi vietiniai krašto gyventojai, nepaisant jų nacionalinės priklausomybės¹⁶. Ruffmanno paskatinta, 1993 m. Lüneburge pasirodė Vytauto Žalio studija¹⁷, to laiko Lietuvos istoriografijos kontekste „šviežiu žvilgsniu“ traktavusi situaciją tarpukario Klaipėdos krašte.

Po šių dviejų autorių iniciatyvos XX a. paskutiniame dešimtmetyje Lietuvos istoriografijoje ne vienas autorius rašė¹⁸ apie memelenderius, palaikydamas bendrą siekį atsiriboti nuo tarpukario vykusios polemikos dėl to, kam juos dera priskirti – lietuviams ar vokiečiams. Tačiau tokia siekio vienybės apraiška anaip tol nepakurstė vaisingos diskusijos ir nesibaigė pasiektu istoriografiniu

¹³ Jūros dienos iškilės Klaipėdoje. *Trimitas*, 1934 08 16, Nr. 33, p. 648.

¹⁴ Pvz., ŽOSTAUTAITĖ, P. Kalbų klausimas Klaipėdos krašte (1923–1939 m.). *Lietuvos istorijos metraštis, 1972 metai*. Vilnius, 1973, p. 58.

¹⁵ Plg. KURSCHAT, H. A. Das Buch vom Memelland. 2. Aufl. Oldenburg, 1990, S. 116–118, 121–128.

¹⁶ RUFFMANN, K.-H. *Deutsche und Litauer in der Zwischenkriegszeit. Erinnerungen eines Memelländers, Überlegungen eines Historikers*. 3. Aufl. Lüneburg, 1994.

¹⁷ ŽALYS, V. Op. cit.

¹⁸ KLEIN, M. Die versäumte Chance zweier Kulturen. Zum deutsch-litauischen Gegensatz im Memelgebiet. In *Zwischen Staatsnation und Minderheit. Litauen, das Memelland und das Wilnagebiet in der Zwischenkriegszeit* (Nordost-Archiv, Bd. II/1993 Hf. 2). Hrsg. von J. TAUBER. Lüneburg, 1993, S. 317–352; VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993; ŽOSTAUTAITĖ, P. Lietuvos ir Vokietijos varžybos...; POČYTĖ, S. Die sozialen Strukturen im Memelland während der Jahre 1918 bis 1940. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 85–98; TAUBER, J. Der unbekannte Dritte: die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918–1939. In „Der Fremde im Dorf“. *Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 85–104; VAREIKIS, V. Vokiečių ir lietuvių santykiai Mažojoje Lietuvoje...; HERMANN, A. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius, 2000; ARBUŠAUSKAITĖ, A. *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939*. Klaipėda, 2001.

kompromisu. Įsigilinus į atskirų autorių pozicijas, aiškėja, kad sąvoka „klaipėdiškiai“ (su kuriais buvo tapatinami memelenderiai) XX a. paskutinio dešimtmečio istoriografijoje buvo vartojama dvejopa prasme. Pirmasis požiūris implikavo klaipėdiškių, arba memelenderių, kaip visų vietinių Klaipėdos krašto gyventojų suvokimą, t. y. iš esmės tai, kaip memelenderiai buvo traktuojami pokariu Klaipėdos krašto gyventojų išeivijoje Vokietijoje. Antrasis požiūris – kiek siauresnis, nes jame memelenderiai – tik lietuvių kilmės vietiniai krašto gyventojai, kurie esą taip pasivadino nenorėdami tapatintis su Lietuva. Iš esmės tai yra kiek švelnesnė ankstesnės lietuvių istoriografijos traktuotė. Sutartinio požiūrio nebuvimą šiuo klausimu rodytų kad ir tai, jog neretai abi traktuotes galima aptikti to paties autoriaus tekste¹⁹, o tokie atvejai, suprantama, klaidina. Ypač toli, plėtodamas antrąjį požiūrį, nuėjo Vygantas Vareikis, pasak kurio, Klaipėdos krašte buvo susiformavęs memelenderių „sluoksniš“ arba „tipas“, kuris viename tekste įvardijamas „gente lituanus, natione germanus“, o kitame lyginamas su „elzasiečio tipu“ ir jam būdinga vokiška kilme, bet dominuojančiomis prancūzų kultūrinėmis vertybėmis²⁰. Tokie palyginimai atskleidžia ir kitų autorių²¹ pažiūrą, kai susitapatinimas su memelenderiais interpretuojamas Prūsijos lietuvių kultūros rėmuose, iš esmės teigiant, kad memelenderiai ir Prūsijos lietuviai yra tas pats.

Tokiu atveju, grįžtant prie 1925 m. surašymo duomenų, dera klausti, kas gi buvo tie, kurie anuomet užsirašė esantys ne memelenderiai, o lietuviai? Ar jie – ne vietiniai lietuviai, o „didlietuviai“? Bet ar tikrai 1925 m. Klaipėdos krašte jau galėjo būti 26,56 % (37,6 tūkst.) „didlietuvių“? Juk yra žinoma, kad 1923–1925 m. Klaipėdos krašto kolonizavimas dar nebuvo toks aktyvus, palyginus su kraštą trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečių sandūroje užplūdusią darbininkų iš Lietuvos banga. Vadinas tikėtina, kad didesnio „didlietuvių“ nuošimčio 1925 m. „lietuvių“ kategorijoje ieškoti nederėtų, taigi dauguma save įvardijusių „lietuviais“ buvo vietiniai lietuviai. Vien tai kelia mintį, kad Prūsijos lietuvių ir memelenderių tapatinimas, kuris buvo palaikomas istoriografijoje, yra klaidinantis, kadangi didelė dalis Prūsijos lietuvių 1925 m. mieliau rinkosi tradicinį savęs įvardijimą („lietuviai“), o ne naujadarą „memelenderiai“.

Pastarąją tezę tarsi patvirtintų ir 1925 m. bei 1905 m. surašymo duomenų palyginimas. Nors abiejų surašymų duomenys mus dominančiu klausimu neteikia vienodų lygintinų dydžių, visgi jie rodo tam tikras tendencijas. Lyginome tai, kokių santykiu buvo pasiskirsčiusios tapatybės išreiškusios kategorijos – 1905 m. tarp tų, kurių gimtoji kalba buvo vokiečių (sąlyginai vadinkime juos vokiečiais), ir tų, kurių gimtoji kalba buvo lietuvių (sąlyginai vadinkime juos lietuviais), o 1925 m. – tarp tų, kurie buvo užrašyti vokiečiais, lietuviais ir memelenderiais. Toks santykio palyginimas rodo, kad Klaipėdos miesto teritorijoje „memelenderių“ kategorija atsirado daugiausia vokiečių (sąlyginis terminas) sąskaita, nes asmenų, kurie 1905 m. laikytini lietuviais (sąlyginis terminas), dalis, palyginus su 1925 m. surašymo „lietuviais“, Klaipėdos mieste sumažėjo gana nedaug²². Klaipėdos apskrities teritorijoje „memelenderių“ kategorijos atsiradimas palyginti su 1905 m. situacija daugmaž tolygiai sumažino tiek lietuvių, tiek ir vokiečių²³. Ir tik Šilutės bei Pagėgių apskrityse „memelenderių“ atsiradimas lietuvių dalį sumažino kur kas labiau nei vokiečių²⁴. Nepaisant to, kad abiejų surašymų metodikos kelia daug klausimų, šios pastabos signalizuotų, kad

¹⁹ Plg. ŽALYS, V. Op. cit.; ŽOSTAUTAITĖ, P. Lietuvos ir Vokietijos varžybos...

²⁰ Plg. VAREIKIS, V. *Klaipėda XX amžiuje...*, p. 13–14; VAREIKIS, V. Vokiečių ir lietuvių santykiai Mažojoje Lietuvoje...

²¹ Plg. ŽALYS, V. Op. cit.; ŽOSTAUTAITĖ, P. Lietuvos ir Vokietijos varžybos...; TAUBER, J. Op. cit.

²² Plg. Gyventojų ir pramonės įmonių surašymas..., p. 173; VILEIŠIS, V. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1935, p. 212–213.

²³ Plg. Gyventojų ir pramonės įmonių surašymas..., p. 175; VILEIŠIS, V. Op. cit., p. 212–213.

²⁴ Plg. Gyventojų ir pramonės įmonių surašymas..., p. 177, 179; VILEIŠIS, V. Op. cit., p. 212–215.

žmones, kurie 1925 m. nurodė esantys memelenderiai, vargu ar išvis būtų adekvatu tapatinti vien tik su vietiniais lietuviais. Tikėtina, kad daugelyje krašto vietovių, ypač Klaipėdos mieste ir Klaipėdos apskrityje, taip save įvardijo ne tik vietiniai lietuviai, bet ir asmenys, save daugiau suvokę labiau kaip vokiečius nei lietuvius.

Nuo kategoriškų apibendrinimų tokio palyginimo pagrindu reikia susilaikyti, kadangi 1925 m. surašymas nuo ankstesnių surašymų, kurie buvo atliekami Vokietijoje iki Pirmojo pasaulinio karo, skyrėsi tuo, kad iki tol nebuvo nustatoma nacionalinė sudėtis (buvo fiksuojamas tik gyventojų tikėjimas ir gimtoji kalba). Tačiau šis faktas iš tiesų dar labiau komplikuoja memelenderių savivokos suvokimą. Atkreiptinas dėmesys, kad modernizacijos veiksnių, aplinkiniame Europos regione turėjusių tiesioginę įtaką žmonių mąstymo nacionalizavimui, poveikis Klaipėdos krašte nebuvo tolygus. Nepaisant to, kad komunikacijų plėtra (įskaitant periodinės spaudos paplitimą) jau buvo pasiekusi kaimo vietovių lygmenį, vertikalaus socialinio mobilumo mastai buvo palyginti nedideli: $\frac{2}{3}$ krašto gyventojų tarpukariu tebegyveno kaimo vietovėse, daugiau kaip 40 % gyventojų užimtumas tebefiksuojamas žemės ūkio sektoriuje²⁵. Taigi manytina, kad komunikacijų plėtra darė įtaką tam, kad nacionalistinės kategorijos būtų perimamos tolygiai visoje krašto teritorijoje, bet palyginti nedideli vertikalaus socialinio mobilumo mastai tarsi liudytų, jog daug kur (ypač kaimo vietovėse) į tas kategorijas dar galėjo būti įdedamas visai kitoks – ikinacionalistinio laikotarpio – turinys.

Tai verčia manyti, kad 1925 m. pirmąkart nustatant Klaipėdos krašto gyventojų nacionalinę priklausomybę, norėta tai padaryti teritorijoje, kurioje mąstymas nacionalinėmis kategorijomis dar nebuvo tiek išsigalėjęs, kiek galbūt tikėjosi surašymo organizatoriai. Surašymo lapelių užpildymo instrukcijoje buvo nurodyta, fiksuojant gyventojų nacionalinę priklausomybę (vok. *Nationalität*), ją atskirti nuo pilietybės bei gimtosios kalbos ir suprasti kaip priklausomybę vienai padermei (vok. *Volksart*), vienijamai bendros istorijos, kultūros ir papročių²⁶. Nepaisant to, tikėtina, kad 1925 m. surašymas fiksuoja situaciją, kurioje susipina keli visiškai skirtingi tapatybės išraiškos būdai: a) senosioms, agrarinėms *Gemeinschaft* tipo visuomenėms būdingas būdas, pagrįstas sociokultūrinės priklausomybės akcentavimu („lietuvis“ ir „vokietis“ kaip tam tikrus kultūrinius ir socialinius skirtumus palyginti uždaroje bendruomenėse apibrėžiančios kategorijos), b) moderniosioms, industrializuotoms *Gesellschaft* tipo visuomenėms būdingas būdas, pagrįstas nacionalinės priklausomybės ir atitinkamos politinės orientacijos akcentavimu („lietuvis“ ir „vokietis“ kaip tam tikrus nacionalinius skirtumus, įskaitant priklausomybę nacionalinei valstybei, apibrėžiančios kategorijos; čia Prūsijos lietuviams, nenorintiems tapatintis su didlietuviais, išties nelieka galimybės išreikšti savo savitumo). Tokiu atveju atsakymas į klausimą, kaip suvokė save tie, kurie užsirašė esantys memelenderiai, atrodo dar neaiškesnis.

Bet kokių atveju ligšiolinėje istoriografijoje išsigalėjusį memelenderių tapatinimo tik su vietiniais lietuviais neadekvatumą galiausiai rodytų ir konfesinė užsirašiusiųjų memelenderiais priklausomybė. Iš detalesnių 1925 m. surašymo duomenų galima spręsti, kad naujuoju vardu save įvardijo ne tik evangelikai (jų buvo dauguma), taigi senieji krašto gyventojai vokiečiai ir lietuviai, bet ir nemažai katalikų (2,8 % nuo bendro memelenderių skaičiaus), izraelitų (0,9 %) ir kitų tikybų (1,0 %) asmenų²⁷.

Visa tai įgalina konstatuoti, kad 1925 m. surašymo duomenys nepatvirtina nė vienos iš dviejų pastarųjų dešimtmečių istoriografijoje išsigalėjusių memelenderių traktuočių: memelenderiai

²⁵ Klaipėdos krašto teritorijoje miestuose 1925 m. gyveno 28,4 %, 1939 m. – 34 % gyventojų; žemės ūkyje 1925 m. buvo užimta 43,8 %, 1939 m. – 40,6 % gyventojų (*Statistikos biuletenis*, 1939, Nr. 3, p. 91).

²⁶ Plg. Gyventojų ir pramonės įmonių surašymas..., p. 165, 185.

²⁷ Ibid., p. 171.

1925 m. yra ne visi senieji krašto gyventojai, o tam tikra jų dalis, be to, tai yra nebūtinai lietuvių kilmės asmenys, bet netgi izraelitai. Tad surašymo duomenys yra reprezentatyvūs vieninteliu aspektu – jie fiksuoja skirtingų tapatybių ideologijų reikšmių išsidėstymą konkrečioje viešojo bendravimo erdvėje suformuotoje konjunktūroje ir negali būti laikomi rodikliais, atspindinčiais stabilią Klaipėdos krašto gyventojų nacionalinę savivoką. Prie labai panašios išvados, beje, priėjo ir 1925 m. surašymo rezultatus apdoroję specialistai, kurie irgi atkreipė dėmesį į tai, kaip sudėtinga yra interpretuoti „memelenderių“ sąvoką kaip krašto gyventojų tapatybės išraiškos kategoriją. Todėl galiausiai statistikams neliko nieko kito, tik traktuoti memelenderius kaip „tautybės nenurodžiusius“ (toks nutarimas buvo priimtas 1926 m. gegužės 11 d. Lietuvos nuolatinės statistikos komisijos posėdyje, kuriame dalyvavo ir du Klaipėdos krašto direktorijos atstovai²⁸).

Svarstant surašymo duomenų patikimumo klausimą, vertėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad iki šiol nėra rasta šaltinių, galinčių atsakyti į klausimą, ar *Memelländer* kategorija surašymo metu buvo pasiūlyta surašymo iniciatorių, ar atsirado apklausiamų gyventojų iniciatyva? Pirmasis variantas daugiau liudytų konjunktūrinių, antrasis – jau anksčiau įvykusį, todėl daugiau ar mažiau stabilų dalies gyventojų pasirinkimą, kaip išreikšti savo tapatybę. Bet koku atveju galima gana drąsiai teigti, kad konkreti konjunktūra šiuo atveju suvaidino ne antraeilį vaidmenį. Anot surašymo duomenis apdorojusių asmenų, „tūlių žinomų ir pažystamų žmonių nurodymą „klaipėdietis“ reikia tikrai laikyti politinio nusistatymo parodymu“²⁹ (*rašyba netaisyta*).

Tad kas gi buvo memelenderiai tarpukariu? Kelias, kuriuo siūlyčiau žengti, ieškant atsakymo į šį klausimą, yra susijęs su požiūrio į *Memelländer* kategoriją keitimu. Šiame tekste siūlau nebe traktuoti jos kaip stabilią tarpukario laikotarpio krašto vietinių gyventojų savivoką (esą tam tikrą alternatyvą „vokiečiams“ ar „lietuviams“) atspindinčios kategorijos. Vietoj to siūlau traktuoti ją kaip kategoriją, išreiškusią viešojo bendravimo erdvėje sukonstruotas reikšmes, su kuriomis vietinis gyventojas tam tikru metu galėjo susitapatinti. Šios reikšmės, tam tikrais periodais suintensyvinant jų „gamybą“, iš tiesų galėjo būti priimtinos kur kas didesnei krašto gyventojų daliai, nei tik tiems 24 %, kurie 1925 m. užsirašė esantys memelenderiai, kadangi, susitapatindami su jomis, krašto gyventojai, kaip matysime, nebūtinai turėjo virsti „memelenderiais“.

Kaip konstruojamas kolektyvinis tapatybės dėmuo?

Tapatybės sąvoka yra prieštaringa, kadangi apibrėžia ne tik savęs priskyrimą kitiems, bet ir skirtingumą nuo kitų³⁰. Koegzistuojami prisiskyrimo ir atsiribojimo veiksniai sukuria tai, kas laikoma žmogaus tapatybe. Kadangi ji gali formuotis tik „aš“ santykio su „kitais“ kontekste, tapatybė yra nuo socialinės sąveikos priklausantis reiškiny. Pripažinus tai, buvo nutolta nuo eriksoniškosios tapatybės sampratos ir suvokta, kad „aš“ tapatybėje individualus dėmuo yra susipynęs su kolektyviniu. „Aš“ savęs vertinimas neįmanomas be „aš“ santykio su socialine grupe, politiniu vienetu ir konkrečia kultūra. Tiesa, ar tai jau yra pakankamas pagrindas, leidžiantis kalbėti apie grupinę „mes“ tapatybę kaip objektyviai egzistuojantį reiškinį, yra klausimas, dėl kurio iki šiol lauzomos ietys³¹. Greta individualaus tapatybės dėmens, paremto „aš“ bruožų ir savybių vertinimu

²⁸ Plg. Gyventojų ir pramonės įmonių surašymas..., p. 166.

²⁹ Ibid., p. 166.

³⁰ JACOBSON-WIDDING, A. Introduction. In *Identity: Personal and Socio-Cultural. A Symposium*. Ed. by A. JACOBSON-WIDDING. Uppsala, 1983, p. 13. Apie sąvokos „tapatybė“ prieštarybes žr.: BRUBAKER, R.; COOPER, F. Beyond “identity”. *Theory and Society*, 2000, Vol. 29, No. 1, p. 1–47.

³¹ Plg. STRAUB, J. Personale und kollektive Identität. Zur Analyse eines theoretischen Begriffs. In *Identitäten* (Erinnerung, Geschichte, Identität, 3). Hrsg. von A. ASSMANN, H. FRIESE. Frankfurt a. M., 1998, S. 73–104 (ypač S. 96–104).

„kitų“ kontekste, ir kolektyvinio tapatybės dėmens, paremto savęs vertinimu tam tikro kolektyvo (santykių su kitais kolektyvais) kontekste, esama dar ir trečio – sąryšinio tapatybės dėmens, paremto „aš“ vaidmenų savo artimiausioje kasdienių sąryšių aplinkoje vertinimu³². Tapatybės kompleksiskumą galbūt dar padėtų suvokti tai, kad kiekvienas iš šių trijų tapatybės dėmenų gali būti suvokiamas ne vienerių ir ne dviejų referencinių rėmų kontekste. Kalbant apie kolektyvinį tapatybės dėmenį, priklausomai nuo konkrečios situacijos, vieni tapatybės referenciniai rėmai konkrečioje situacijoje tampa aktualesni nei kiti, todėl susitapatinimo su kolektyvu visų pirma negalima interpretuoti kaip stabilaus, visą gyvenimą egzistuojančio reiškinių. Tai yra situacinis ir dinamiškas reiškinys. Vienu metu žmogui gali būti aktualesnė jo klasinė (kilmės) priklausomybė ar konfesinė priklausomybė, kitu – nacionalinė priklausomybė ar politinė orientacija. Be to, vienu metu žmogaus tapatybę gali apibrėžti išsiskiriantys keleri referenciniai rėmai.

Nuo ko priklauso toks aktualizavimas? Vienu svarbiausių veiksnių laikytina konkreti komunikacijos erdvė, joje vykstantys mobilizuojantys procesai, kurie sukelia prisiskyrimo ar atsiribojimo reikmes, arba reikmes parodyti savo priklausomybę ar savitumą, nes toks parodymas (specifinio pranešimo siuntimas, dalyvavimas rituale ar ceremonijoje ir pan.), kaip pažymėjo Meyeris Fortesas³³, ir yra vienintelis būdas išreikšti tokių reikmių paskatintą savivoką (pozicionuoti situacinį „aš“). Todėl konkreti bendravimo erdvė sykiu yra ir konkretaus kolektyvo kaip tam tikrų referencinių rėmų suvokimo erdvė. Kolektyvinis tapatybės dėmuo šioje erdvėje yra formuojamas priskiriant konkrečias reikšmes ir savybes kolektyvą apibūdinančiai kategorijai (savivardžiui) ir „kitiems“, t. y. kolektyvui nepriklausantiems. „Mes“ ir „kiti“ dažnai suvokiami supaprastintai, stereotipuotai, todėl savęs ir kitų apibūžimui naudojamos reikšmės ir savybės nebūtinai turi egzistuoti objektyviai; jos gali būti ir įsivaizduojamos. Ypač tai pasakytina apie tuos referencinius rėmus, kurie formuojasi, kaip pasakytų Anthony Giddensas, „erdvėse, atskirtose nuo vietų“³⁴: jei tame pačiame kaime gyvenančių žmonių priklausomybės vienam socialiniam sluoksniui pajutimui viešosios komunikacijos medijos yra nebūtinės, tai konstruojant tradicines konfesines ar nacionalines tapatybes, būtent viešosios komunikacijos medijos yra tos priemonės, kuriomis yra sukuriama konfesijos ar nacijos referenciniuose rėmuose žmonėms save leidžiančios suvokti reikšmės. Šių reikšmių priskyrimas „mums“ ir „kitiems“ yra kūrybos ir konkrečioje viešojo bendravimo erdvėje susiklosčiusio galių santykio padarinys, todėl pritardamas tezei, kad kolektyvinis tapatybės dėmuo yra konstruojamas³⁵, visų pirma turiu omeny tai, kad yra konstruojamas a) su kolektyvu leidžiantis susitapatinti reikšminis turinys, b) galių santykis, kuris leidžia tam turiniui cirkuliuoti ir formuoti „mes“ ir „kiti“ sampratą konkrečioje viešojo bendravimo erdvėje. Minėto reikšminio turinio konstravimo praktikas joje dažniausiai paskatina įtampas, kylančias susidūrus su „kitais“ ir tuomet aktualizuojamas noras nuo „kitų“ atsiriboti.

Visgi pripažįstant tai, reikia dar sykį akcentuoti, kad „kolektyvinių tapatybių“ egzistavimas priklauso tik nuo to, kiek konkrečioje erdvėje, kurioje cirkuliuoja konkrečią tapatybę palaikančios

Jürgen Straubas pripažįsta Jano Assmanno tezę, kad „mes“ tapatybė objektyviai egzistuoja tik tiek, kiek ji suvokiama ir pripažįstama sava individualioje sąmonėje (plg. ASSMANN, J. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992, S. 131-132).

³² BREWER, M. B.; GARDNER, W. Who is this “We”? Levels of Collective Identity and Self-Representation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996, Vol. 71, No. 1, p. 84.

³³ Plg. FORTES, M. Problems of Identity and Person. In *Identity: Personal and Socio-Cultural. A Symposium*. Ed. by A. JACOBSON-WIDDING. Uppsala, 1983, p. 393-395.

³⁴ Plg. GIDDENS, A. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius, 2000, p. 40.

³⁵ Konstrukcionistinių tapatybės teorijų apžvalgą žr.: CERULO, K. A. Identity construction: New issues, new directions. *Annual Review of Sociology*, 1997, Vol. 23, p. 385-409.

reikšmės, yra jas aktyviai remiančių žmonių ir kokią įtaką tie žmonės gali padaryti kitiems žmonėms, patraukdami pastaruosius, ypač indiferentiškus ar dvejojančius, savo pusėn. Žmonės susitapatina su „mes“ savivardžiu tik atpažindami jam priskiriamas reikšmes ir savybes, suvokdami, kad šios reikšmės ir savybės apibūdina juos pačius. Todėl viešojo bendravimo erdvėje vyksta nuolatiniai tapatybių orientavimo procesai, kurių metu objektyvių saitų (tai gali būti ir bendras interesas) siejamos grupės siekia išplėsti savo ribas ir įtaką. Kaip jos tai daro? Paprasčiausias kelias yra aktualizuoti ir ginti tai, kas, kaip manoma, yra aktualu daugumai, kas remiasi egzistuojančiomis vertybėmis ir vertybinėmis orientacijomis, nes jos yra kiekvienos kultūros (kai kultūra suvokiama kaip reikšmių sistema) karkasas. Tam yra plačiai naudojamosi viešosios komunikacijos priemonės (spauda ir kt.), disponuojamomis institucinio poveikio galimybėmis ir pan. Toks savo ribų ir įtakos plėtimo būdas yra ypač charakteringas dominuojančioms tapatybių ideologijoms. Tačiau nedominuojančios grupės irgi siekia plėsti savo ribas ir įtaką. Šiuo atveju tokiui įgyvendinti dažniausiai nepakanka išplėtoti ir palaikyti savo tapatybės ideologiją palaikančią diskursą. Šis siekis neišvengiamai veda prie būtinybės paneigti dominuojančią tapatybės ideologiją, perimti jos poveikio priemones, visgi pasiekus tai bet koku atveju ateina laikas, kai anksčiau nedominavusi grupė turi rinktis tarp dviejų prioritetų: toliau išlaikyti savo opozicinio tapatybę orientuojančio diskurso „grynumą“ ar toliau plėsti savo ribas. Tai yra laikas, kai suvokiama, jog anksčiau nedominavusi grupė, jeigu ji ir toliau nori plėsti savo ribas, turi prisitaikyti ir bent iš dalies perimti tas vertybes ir vertybines orientacijas bei tas „mes“ reikšmes, kurios dabar yra priimtinos daugumai.

Šis teorinis kontekstas, aptariant susitapatinimo su memelenderiais atsiradimą, leidžia suvokti, kad konkreti teritorija – Klaipėdos kraštas – tarpukariu galėjo atlikti tik vienerių (iš kelių galimų) šio krašto gyventojų tapatybės referencinių rėmų vaidmenį. Kitaip tariant, tuo pačiu metu Klaipėdos krašto gyventojai galėjo būti ir lietuviais, ir memelenderiais; arba ir žydais, ir memelenderiais (tai, žinoma, nepaneigia fakto, kad „memelenderių“ sąvokai priskiriamų reikšmių daryba tarpukariu, kaip toliau matysime, buvo orientuota pirmiausia į dvi didžiąsias krašto gyventojų grupes – vokiečius ir lietuvius, kurias siekta sujungti po priklausomybės vienai kultūrai kepure). Maža to, apibūdinant „memelenderių“ darybą, būtina atkreipti dėmesį, kad šią kategoriją apibrėžusiame reikšminiame turinyje, kuris liudytų priklausomybę bei atskirumą, buvo svarbi ne vien teritorinė referencija (Klaipėdos kraštas), bet ir konkretūs kultūros bei praeities elementai, kurie buvo siejami su „memelenderiškumu“.

Sykiu aukščiau aptartas teorinis kontekstas leidžia projektuoti tyrimo linkmes, kuriomis būtina žengti analizuojant „memelenderių“ darybą tarpukariu. Pirmas uždavinys šiuo atveju yra išsiaiškinti, kas, koku metu, kodėl palaikė su „memelenderių“ kategorija siejamas reikšmes. Antras uždavinys – išsiaiškinti, kokie priklausomybę ir atsiskyrimą išreiškę simboliai ir ritualai, susiję su šiomis reikšmėmis, buvo generuojami ir palaikomi Klaipėdos krašto viešojo bendravimo erdvėje. Trečias uždavinys – nustatyti, kokiame galių santykių, susidariusiame viešojo bendravimo erdvėje, buvo palaikomos minėtos reikšmės ir kiek jos galėjo būti priimtinos bei paveikios, atsižvelgiant į minėtą galių santykį.

Memelenderius apibrėžiančių reikšmių konstravimas tarpukariu

Naujų tapatybės ideologijų daryba ir palaikymas, atitinkamoms grupėms siekiant išplėsti savo ribas ir įtaką (kitai tariant, pelnyti kitų žmonių, daugiausia žemutinių sluoksnių, paramą ir tuos žmones mobilizuoti), po Pirmojo pasaulinio karo buvo reiškinys, įprastas daugeliui Vidurio Rytų Europos kraštų. Didžiąja dalimi jis buvo susijęs su revoliuciniais pokyčiais, kuriuos į šį Europos

regioną atnešė pokario permainos – su partinio atstovavimo sistemų įvedimu naujose valstybėse, turto ir lyties balsavimo cenzų panaikinimu ir visuotinių bei tiesioginių rinkimų į atstovaujančias institucijas įvedimu. Šie pokyčiai ne tik itin suaktualino klausimą, ko nori paprastas žmogus, bet ir kitą klausimą, – kaip įtraukti paprastą žmogų į kolektyviniais siekiais pagrįstas grupes, kurios kontroliuotų ir formuotų to žmogaus vertybes bei elgseną? Klaipėdos kraštą įvardinti pokyčiai taip pat palietė, kai 1919 m. buvo panaikinti iki tol galioję rinkimų cenzai į visų lygmenų politinio atstovavimo institucijas. Tai lėmė, kad po Pirmojo pasaulinio karo Klaipėdos krašte itin aktualus tapo gyventojų tapatybės orientavimo klausimas, ir pasiūlymų ieškančiam atsakymo į klausimą, kam aš priklausau, pasirinkimo spektras buvo labai didelis: nuo nacionalinę priklausomybę ar politines pažiūras išreiškiančių tapatybės ideologijų iki konstruojamų priklausomybės naujoms socialinėms grupėms ar naujoms konfesijoms pagrindu.

Papildomų spalvų šiai tapatybių orientavimo paletai suteikė 1918–1919 m. geopolitiniai pokyčiai: Vokietijos imperijos žlugimas, naujų politinių darinių (modernių Lenkijos ir Lietuvos valstybių) pretenzijos, Raudonosios armijos invazijos pavojus, galiausiai atskyrimas nuo Vokietijos. Šis kontekstas savaime nubrėžė naujos Klaipėdos krašto gyventojus konsoliduojančios tapatybės ideologijos trajektorijas. Pirma, tiek Klaipėdos krašte, tiek ir Vokietijoje atsirado abipusis suinteresuotumas tuo, kad krašto gyventojų saitai su Vokietija ir vokiečių kultūra nenutrūktų. Antra, Lietuvos valstybės atsiradimas ir jos pradėtos reikšti teritorinės pretenzijos skatino formuoti tam tikrą gynybinį diskursą, kadangi buvo baiminamasi (ypač Tilžėje atsiradus Prūsų lietuvių tautinei tarybai), kad Lietuvos valstybės atsiradimas ir jos propaguojama nacionalinės vienybės ideologija gali nulemti Prūsijos lietuvių pokrypį į šią valstybę. Lietuvių nacionalistinė tapatybės ideologija siūlė Prūsijos lietuviams revoliucinį sprendimą jungtis prie Lietuvos vien todėl, kad jie vartoja lietuvių kalbą ir yra lietuviai pagal kilmę. Kaip tik todėl Klaipėdos krašte suaktualėjo gynybinės reakcijos poreikis, ir pastarosios plėtotė stiprėjo tuo labiau, kuo daugiau pastangų lietuviai dėjo krašte propaguoti nacionalinį lietuvių sutelktumą.

Pirmieji naujos, Klaipėdos krašto gyventojus konsoliduoti turėjusios, tapatybės ideologijos formavimo simptomai datuoti apie 1919–1921 m. Ši ideologija rėmėsi konservatyviomis politinėmis nuostatomis, į kurias daugelis krašto gyventojų nuo seno žiūrėjo palankiai. Ji, remdamasi vokiečių nacionalizmo, Prūsijos patriotizmo, regioninio savitumo ir kitomis idėjomis, esamų politinių iššūkių akivaizdoje teigė Klaipėdos krašto vokiečių ir lietuvių kultūrinę bendrystę ir jos pagrindu visų pirma siekė kiek įmanoma išlaikyti vietinių vokiečių ir vietinių lietuvių sugyvenimą toki, koks jis buvo iki 1918 m. Vokietijos revoliucijos laikų. Būtent šiam siekiui ir šių idėjų nuostatų pagrindu stengtasi pajungti po krašto atskyrimo nuo Vokietijos natūraliai atsiradusią sąvoką *Memelländer*, kuri grynai geografinė prasme pirmiausia reiškė visus tuos, kurie gyveno *Memelland'e*, t. y. Klaipėdos krašte.

Naujų reikšmių suteikimas šiai sąvokai ir bandymai ją pagrindu konsoliduoti Klaipėdos krašto gyventojus prasidėjo beveik iškart po to, kai paaiškėjo, jog kraštas Versalio taikos sutartimi bus atskiriamas nuo Vokietijos. Viena pirmųjų organizacijų, palaikiusių minėtą idėjinį impulsą, laikytina 1919 m. liepos 31 d. įsteigta Vokiečių ir lietuvių tėviškės sąjunga (*Deutsch-litauischer Heimatbund*), arba Heimatbundas. Tai buvo konservatyvių ir liberalių pažiūrų politikų inicijuotas junginys, į kurį neįsitraukė tik socialdemokratai. Atliepdama visus aukščiau įvardytus iššūkius, ankstesnį partinį susiskaidymą ši organizacija savo veikla turėjo užgožti. Heimatbundą, vadovaujamą Klaipėdos mergaičių licėjaus direktoriaus Franzo Orłowskio (1877–1934), sudarė didesnė Klaipėdos krašto gyvenvietėse įsteigtos grupės (*Ortsgruppe*). 1920 m. pradžioje tokių grupių buvo

42, 1922 m. vasarą – 56. Narių skaičius, pačios sąjungos skelbtais duomenimis, atitinkamai išaugo nuo 1–1,2 tūkst. iki 68,5 tūkst.³⁶ (jeigu pasitikėtumėme paskutiniu skaičiumi, būtų galima teigti, kad ji jungė apie ½ visų Klaipėdos krašto gyventojų).

Kol kas trūksta detalesnių Heimatbundo veiklos principų tyrimų. Nėra tirta ir tai, koks buvo Vokietijos, Prūsijos ar Rytų Prūsijos valdžios institucijų vaidmuo palaikant Heimatbundo veiklą. Žinoma, kad Heimatbundas nuolat palaikė aktyvius ryšius su Vokietijoje įsteigtomis šakinėmis organizacijomis, jungusiomis buvusius Klaipėdos krašto gyventojus. 1921 m. pabaigoje tokios Heimatbundo šakinės sąjungos veikė Berlyne (pastaroji buvo didžiausia), Karaliaučiuje, Įsrutyje, Tilžėje, Bochume, Duisburge, Düsseldorf, Essene³⁷. Visa ši sistema pirmaisiais Heimatbundo veiklos metais leido ir Klaipėdos krašte formotis tuo metu Vokietijoje pusiau oficialiai palaikomoms nesusitaikymo su Versalio sistema nuostatomis³⁸. Be to, tam tikra prasme ji neleido nutrūkti Klaipėdos krašto ir Vokietijos priklausomybės ryšiui, vieniems remiantis nuostata „mes esame vokiečiai Klaipėdos krašte“, o kitiems – „mes esame Klaipėdos krašto gyventojai Vokietijoje“. Tačiau šis abipusis nacionalinės vienybės palaikymas visai netrukdyt Heimatbundui pasisakyti už Klaipėdos krašto politinės ateities vizijas, kurios buvo savarankiškos, atsižvelgiant visų pirma į savo ekonominius interesus, projektuojamos vietinių politikų grupuočių. Tai geriausiai liudija, kad Heimatbundo priklausomybę nuo Vokietijos, jei tokia išvis egzistavo, būtų klaidinga pervertinti: tuo metu, kai 1921 m. pabaigoje Heimatbundas ėmė politiškai remti Klaipėdos krašto paskelbimo laisvąją valstybę (*Freistaat*) idėją, pati Vokietija šios idėjos, kaip paaiškėjo jau 1922 m.³⁹, visai nerėmė.

Būtent laisvosios valstybės idėja galutinai suformavo memelenderių tapatybės ideologijos išei ties taškus ir pirmąkart suaktualino intensyvų jos reikšmių palaikymą viešojo bendravimo erdvėje. Palaikydamos laisvosios valstybės idėją, išsikristalizavusią sutapus Klaipėdos krašto pramonininkų, Lenkijos valstybės ir Prancūzijos atstovo Klaipėdos krašte interesams, memelenderių tapatybę konstravusios grupės stengėsi įtikinti vietos gyventojus, kad Klaipėdos kraštas yra savitas regionas, kuriame gyvena vienos kultūros tauta (suprantama, todėl turinti vieningai ir elgtis). Šių idėjų, aktyviai palaikomų Heimatbundo, propagavimas turėjo duoti konkretų rezultatą, kuris būtų galėjęs padaryti įtaką Antantės šalių laikysenai Klaipėdos krašto klausimu. Tam 1921 m. lapkričio 30 d. „Viktorijos“ viešbučio salėje, Klaipėdoje, įvykusio susitikimo metu buvo įkurta Laisvosios valstybės talkininkų sąjunga (*Arbeitsgemeinschaft für den Freistaat Memelland*)⁴⁰. Jos veiklą organizavo 16 narių valdyba su pirmininku Rusnės medienos prekybininku ir krašto Prekybos rūmų nariu Ernstu Anckeriu (1848–1935) priešaky. Klaipėdos krašto gyventojų savitumo ir politinio apsisprendimo teisės idėjas ši sąjunga naudojo siekdama mobilizuoti vietinius gyventojus parodomajai politinei akcijai: nuo 1921 m. gruodžio 11 d. iki 1922 m. vasario 14 d. kiekvienam 20 metų sulaukusiam „memelenderiui“ ji siūlė įtraukti save į sąrašus asmenų, pritariantį tam, kad Klaipėdos kraštas būtų paskelbtas laisvąją valstybe. 1922 m. gegužės 8 d. buvo paskelbti galutiniai akcijos rezultatai, esą sąrašuose pasirašė iš viso 54 429 asmenys⁴¹ (t. y. apie 75,6 % rinkimų teisę turėjusių

³⁶ Drei Jahre Deutsch-Litauischer Heimatbund. *Memeler Dampfboot*, 1922 08 08, Nr. 183.

³⁷ Die Reichsvereine heimattreuer Memelländer. *Deutsch-Litauischer Heimatbund*, 1921 12 16, Nr. 10.

³⁸ Plg. TAUBER, J. Vidaus faktoriai, lėmę Veimaro Respublikos Rytų politiką 1918–1923 m. In *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV). Klaipėda, 1995, p. 5–16.

³⁹ Plg. VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 84 ; SENN, A. E. *The Great Powers Lithuania and the Vilna Question 1920-1928* (Studies in East European History, XI). Leiden, 1966, p. 109; ŽALYS, V. Das Memelproblem in der litauischen Außenpolitik (1923–1939). In *Zwischen Staatsnation und Minderheit. Litauen, das Memelland und das Wilnagebiet in der Zwischenkriegszeit* (Nordost-Archiv, Bd. II/ 1993, Heft 2). Hrsg. von J. TAUBER. Lüneburg, 1993, S. 251-252.

⁴⁰ Arbeitsgemeinschaft für den Freistaat Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1921 12 01, Nr. 281.

⁴¹ Ein Aufruf der Arbeitsgemeinschaft für den Freistaat Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1921 12 11, Nr. 290; *Memeler Dampfboot*, 1922 02 12, Nr. 37; 54429 Memelländer für den Freistaat. *Memeler Dampfboot*, 1922 05 09, Nr. 107.

gyventojų, arba apie 39 % visų krašto gyventojų⁴²). Šiuo neoficialiu plebiscitu (duomenys buvo surinkti be rinkimams būdingos kontrolės⁴³) buvo kone pirmąsyk apibrėžta „memelenderių“ kategorija⁴⁴ ir jos pagrindu pirmąsyk mobilizuoti Klaipėdos krašto gyventojai, taip siekiant parodyti jų esą pareikštą politinį apsisprendimą.

1923 m. Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, memelenderių tapatybės ideologijos palaikymo interesai gerokai transformavosi; iš esmės pasikeitė ir ją palaikiusios institucijos. Heimatbundo veikla 1923 m. antrojoje pusėje nunyko, o jo konsoliduojantį vaidmenį iš dalies perėmė tų pačių metų lapkritį pradėjusi veikti Klaipėdos krašto kultūros sąjunga (*Memelländischer Kulturbund*), arba Kulturbundas⁴⁵. Panašu, kad ši provokiškų jėgų pertvarkymą reikėtų aiškinti bandymu sustiprinti saitų tarp pastarųjų ir Vokietijos: kraštą prijungus prie Lietuvos, vietos politikai, ieškodami paramos, nebegalėjo nepaisyti Vokietijos nuomonės, kaip jie darė dar prieš metus, antra vertus, Lietuvai pradėjus derybas su Antantės valstybėmis dėl krašto autonominio statuso Lietuvos sudėtyje, Vokietijoje galėjo būti suprasta, kad toks statusas pats savaime Lietuvai bus kliūtis integruoti Klaipėdos kraštą. Išnaudodama šią situaciją, Vokietija sustiprino priemones, nukreiptas prieš potencialų krašto integravimą, neoficialiais kanalais palaikydama (pirmiausia finansiškai) jo gyventojų provokiškas ir antiintegracines nuostatas. Pagrindinį vaidmenį, vietoje realizuojant šias Vokietijos intencijas, ėmė vaidinti dar 1922 m. rugsėjį įsteigtas Vokietijos generalinis konsulas⁴⁶ ir minėtas Kulturbundas. Dvarininko Heinricho Conrado vadovaujamą sąjungą, kaip ir Heimatbundą, sudarė didesnėse Klaipėdos krašto gyvenvietėse įsteigtos grupės (*Ortsgruppe*). 1924 m. viduryje jau turėdamas apie 20 tūkst. narių⁴⁷, Kulturbundas tapo pagrindiniu tarpininku, neleidusiu nutrūkti Vokietijos, vokiečių kultūros ir Klaipėdos krašto gyventojų saitams. Nuolat gaudamas didelę finansinę paramą iš įvairių Vokietijoje veikusių fondų, Klaipėdos krašte Kulturbundas rėmė įvairių giedotojų, sporto draugijų veiklą, mokėjo pašalpas Pirmojo pasaulinio karo invalidams, stipendijas krašto gimnazistų studijoms Vokietijoje. Visa tai leido tikėtis, kad atskiros krašto gyventojų grupės, finansiškai „pririštos“ prie Vokietijos paramos, palaikys ir atitinkamą politinį nusistatymą. Koks tai buvo nusistatymas, turėjo būti aišku iš pirmojo Kulturbundo įstatų paragrafo, kuriame šios organizacijos tikslas nusakytas taip: „Klaipėdos krašto autonomijos rėmuose saugoti ir vystyti memelenderišką kultūrą“⁴⁸. Kiekvienam memelenderiui turėjo būti aišku, nuo ko ją reikia saugoti ir kuria linkme vystyti.

⁴² Rinkimų teisę Klaipėdos krašte tuo metu turėjo 71 856 gyventojai (PLIEG, E. A. *Das Memelland 1920-1939. Deutsche Autonomiebestrebungen im litauischen Gesamtstaat* (Marburger Ostforschungen, Bd. 19). Würzburg, 1962, S. 17). Iš viso 1920 m. rudenį Klaipėdos krašte buvo 140 746 gyventojai (DEU, F.-H. *Das Schicksal des deutschen Memelgebietes. Seine wirtschaftliche und politische Entwicklung seit der Revolution*. Berlin-Hessenwinckel, 1927, S. 3).

⁴³ Plg. VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 393–394.

⁴⁴ Laisvosios valstybės talkininkų sąjungos atsisaukime buvo rašoma, jog memelenderis yra kiekvienas, 1920 m. sausio 10 d. (t. y. Versalio taikos sutarties įsigaliojimo dieną) Klaipėdos krašte turėjęs gyvenamąją vietą, arba tas, kuriam yra suteikta teisė gyventi Klaipėdos krašte ir kuris turi tai įrodantį pažymėjimą (Ein Aufruf der Arbeitsgemeinschaft für den Freistaat Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1921 12 11, Nr. 290).

⁴⁵ P. Žostautaitė Kulturbundo įkūrimą yra datavusi 1923 m. rugpjūčio 31 d. (ŽOSTAUTAITĖ, P. „Kulturbundas“ ir revanšistinė imperialistinės Vokietijos politika Klaipėdos krašte 1923–1933 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1979 metai*. Vilnius, 1981, p. 40), tačiau ši data atrodo esanti klaidinga, kadangi Kulturbundas pradėjo veikti ne anksčiau kaip 1923 m. lapkričio mėn. (Erster außerordentlicher Bundestag des Memelländischen Kulturbundes. *Memeler Dampfboot*, 1924 06 18, Nr. 141).

⁴⁶ Vokietijos generalinis konsulas Klaipėdoje buvo įsteigtas reorganizavus nuo 1919 m. veikusią Vokietijos Reicho ir Prūsijos valstybės komisaro Klaipėdos kraštui institucijos kontorą. Iš Antantės atstovo Klaipėdos krašte vyr. komisaro J. G. Petisnė gavęs egzektivūrą, 1922 m. rugsėjo 27 d. pirmuoju Vokietijos generaliniu konsulu pradėjo dirbti dr. von Pannwitzas (žr.: Errichtung eines deutschen Generalkonsulats in Memel. *Memeler Dampfboot*, 1922 09 27, Nr. 226).

⁴⁷ Erster außerordentlicher Bundestag des Memelländischen Kulturbundes. *Memeler Dampfboot*, 1924 06 18, Nr. 141.

⁴⁸ CONRAD, H. Was will der „Memelländische Kulturbund“? *Memeler Dampfboot*, 1924 01 31, Nr. 26.

Siekdama palaikyti tokius vertybinius orientyrus, Kulturbundo vadovybė pati jau nuo 1923 m. gruodžio siekė suimti į savo rankas politinį atstovavimą Klaipėdos krašto interesams. Tai skatino ją vaizduoti save esant ne tik memelenderių atstove, bet pirmiausia autonomijos, kaip „memelenderiškos kultūros“ apsaugos garanto, gynėja. Kova už autonomiją ir prieš Lietuvos „pasikėsinimus“ į šventą memelenderių apsisprendimo teisę dabar tapo Kulturbundo vadovybės politinės retorikos kvintesencija. Tokia retorika išryškėjo jau 1923 m., prieš pat Kalėdas, suformuotos Autonomijos sąjungos (*Autonomieverband*) veikloje⁴⁹. Ji siekė atstovauti Klaipėdos krašto interesams Lietuvoje tol, kol nebuvo sudaryta Konvencija ir krašto gyventojams garantuota politinio apsisprendimo teisė. 1925 m. tą pačią retoriką perėmė prieš pirmuosius rinkimus į Klaipėdos krašto seimelį specialiai įsteigtos dvi naujos politinės partijos: *Landwirtschaftspartei* ir *Volkspartei*. Grupė vietos politikų, iki 1925 m. viešojo bendravimo erdvėje aktyviai pasireiškusių Kulturbundo vardu, po šių partijų įsteigimo tapo jų lyderiais ir Kulturbundą viešumoje nustūmė į antrą planą. Tačiau Kulturbundas ir toliau liko pagrindiniu „provokiškos kultūros“ Klaipėdos krašte rėmėju, be to, į sėkmingai funkcionavusį finansinės paramos teikimo iš Vokietijos per Kulturbundą tinklą buvo įtrauktos ir abi minėtos politinės partijos (parama ateidavo prieš seimelio rinkimus politinei agitacijai).

Abi partijos orientavosi į specifines elektorato grupes: pagrindinė politinė jėga *Landwirtschaftspartei* savo elektorato ieškojo kaimo vietovėse, tarp žemdirbių, *Volkspartei* siekė remtis prekybininkų, valdininkų, amatininkų, verslininkų, žvejų, tarnautojų, mokytojų ir t. t. parama. Abi partijos jungė socialinį statusą ir autoritetą Klaipėdos krašte turėjusius, atsakingas pareigas užėmusius asmenis, abi orientavosi ne tik į krašto vokiečių, bet taip pat į vietinių lietuvių kontingentą (*Landwirtschaftspartei* net buvo išvertusi savo pavadinimą į lietuvių kalbą taip, kad vietos lietuviams jis būtų suprantamas ir priimtinas – *Laukininkų partija*). Nepaisant to, *Landwirtschaftspartei* memelenderių tapatybės ideologiją palaikiusias reikšmes savo propagandoje naudojo gerokai rečiau nei *Volkspartei*. Būtent pastaroji, kuri, vos įsisteigusi, paskelbė esanti visų memelenderių „rinkimosi vieta“⁵⁰, memelenderių tapatybės ideologiją rėmė aktyviausiai, ypač suintensyvindama ją sudariusių reikšmių gamybą prieš seimelio rinkimus arba iššūkių santykiuose su centro valdžia akivaizdoje. Kiek svarbos tokioms reikšmėms, siekdama politinio populiarumo, teikė *Volkspartei*, geriausiai parodo šios partijos programos trečias punktas: „suprasdami, kad taikus, šimtmečius trukęs lietuvių ir vokiečių sugyvenimas Klaipėdos krašte suformavo kultūrinę ir ūkinę situaciją, kuri gerokai skiriasi nuo likusios Lietuvos dalies, mes ginsime ją ir įstatymais garantuotą savitą memelenderišką gyvenimą nuo visų nepageidautinų intervencijų ir intrigų; mes kovosime prieš visus nesąžiningus kiršintojus, kurie mūsų ligšiolinį taikų sugyvenimą nori dirbtinai sugriauti“⁵¹.

Naujas provokiškų jėgų pertvarkymas Klaipėdos krašte įvyko 1933 m. ir buvo susijęs su Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partijos (NSDAP) savarankiškais bandymais vykdyti vadinajamą *Volkspolitik*, kiek įmanoma mobilizuojant visus vokiečius telkiančius judėjimus už Vokietijos ribų ir perorientuojant juos į NSDAP. Klaipėdos krašte šis pertvarkymas pasireiškė, kai NSDAP sankcionavo visiškai naujos politinės organizacijos – Socialistinės tautos sąjungos (*Sozialistische Volksgemeinschaft*, SOVOG) – įkūrimą. Būtent pastarajai buvo patikėta visų krašto provokiškos orientacijos gyventojų telkimo funkcija, ir šia linkme jau 1933 m. spalio pradžioje buvo žengtas labai svarbus žingsnis perimant į SOVOG rankas Kulturbundą: NSDAP neįtikęs Kulturbundo

⁴⁹ Dėl Autonomijos sąjungos įkūrimo plg. VALSONOKAS, R. Op. cit., p. 291; BANGPŪTIS. Klaipėdos krašto Taryba. *Klaipėdos žinios*, 1924 02 02, Nr. 2.

⁵⁰ „Memelländische Volkspartei“ – ein Sammelpunkt der Memelländer. *Memeler Dampfboot*, 1925 09 20, Nr. 221.

⁵¹ *Volkspartei* rinkimų plakatas „Unser altes Programm ist auch heute unser Programm“. Priedas prie: *Memeler Dampfboot*, 1930 10 09, Nr. 237.

pirmininkas H. Conradas buvo apšmeižtas ir priverstas pasitraukti iš aktyvios veiklos, o jo vietą nuo spalio 9 d. užėmė SOVOG narys, Piktupėnų kunigas Georgas Podbus⁵². Iš aktyvios politikos 1933 m. dėl vienokių ar kitokių priežasčių nusišalino ir kiti senieji krašto politiniai veikėjai, pvz., vienas *Landwirtschaftspartei* vadovų Jamesas Gubba arba *Volkspartei* pirmininkas Josephas Krausas (pastarasis išvyko į Vokietiją⁵³). Faktiškai visos šios permainos reiškė, kad senosios politinės partijos (*Landwirtschaftspartei* ir *Volkspartei*), Vokietijoje pasikeitus režimui, neteko pastarosios paramos. Visgi šio Vokietijai lojalių jėgų pertvarkymo rezultatais, kaip žinoma, nespėta pasinaudoti: 1934 m. vasario 22 d. Šiaulių apygardos teismo tardytojo Liudviko Nezabitausko sprendimu, SOVOG ir antrosios pronacinės organizacijos – Krikščionių socialistų sąjungos (CSA) – veikla buvo sustabdyta, o tų pačių metų liepos 13 d. Klaipėdos krašto karo komendanto pulk. Raimundo Liormono nutarimu, SOVOG, CSA ir *Landwirtschaftspartei* uždarytos⁵⁴.

Lietuvos reakcija reiškė, kad 1934 m. antiintegracinis diskursas Klaipėdos krašte susidūrė su labai pajėgiu priešu. Tačiau ne šis antiintegracinių jėgų destabilizavimas padarė daugiausia įtakos memelenderių tapatybės ideologijos palaikymo tęstinumui. Ją palaikiusių reikšmių vartojimo intensyvumas sumenko jau kiek anksčiau, 1933 m., kai minėto politinių jėgų pertvarkymo kontekste nunyko *Volkspartei* palaikomų idėjų politinis aktualumas. SOVOG perėmus pagrindinio konsoliduojančių idėjų „gamintojo“ iniciatyvą, skilus *Volkspartei* ir jos likučiams vėliau integruojantis (vadovaujant anksčiau *Volkspartei* veikloje neišsiskyrusiam pirkliui Willy'ui Bethke'ui) į stambesnius bendru politiniu interesu grįstus partinius darinius, viešojo bendravimo erdvėje įvyko tam tikra reikšmių sistemos, anksčiau sudariusios memelenderių tapatybės ideologiją, dezintegracija: vienos reikšmės buvo sustiprintos, kitos susilpnintos, atsirado visiškai naujų reikšmių. Pagaliau greta buvusią reikšmių sistemą išreiškusios „memelenderio“ sąvokos atsirado naujų. Visa tai verčia manyti, kad nuo 1933 m. Klaipėdos krašte vargu ar galima kalbėti apie tokią memelenderių tapatybės ideologiją, kokia egzistavo iki tol.

Kokios gi reikšmės buvo naudojamos apibrėžiant memelenderius?

Pirmiausia derėtų išskirti tris pagrindines sąvokas, kuriomis šios tapatybės ideologijos diskurse buvo nusakomas memelenderių savitumas ir unikalumas. Tai – *Kultur*, *Volk* ir *Heimat*.

Vienas dažniausių memelenderių savitumo ir unikalumo apibrėžimų rėmėsi sąvoka „kultūra“. Pažymėtina, kad *Kultur* vokiečių tradicijoje tuo metu buvo visuotinai suvokiama priešpriešoje sąvokai *Natur* ir siejama su civilizacija bei išsiauklėjimu. Evoliucionistinio mąstymo dominavimas tarpukariu leido manyti, kad kultūra yra kažkas, ką galima išvystyti, todėl buvo visuotinai paplitęs įsitikinimas, kad vienos visuomenės savo kultūrą gali išvystyti labiau nei kitos. Šie mąstymo pagrindai Klaipėdos krašto atveju memelenderių kultūrinį savitumą leido laikyti kažkuo aukštesniu už Lietuvos kultūrinį atsilikimą. Memelenderių kultūra buvo siejama su savitu tikėjimu ir bažnyčia, kalba ir mokykla, teisėtumu ir valdžios institucijomis, prekyba, socialiniu aprūpinimu⁵⁵, pagaliau kone svarbiausiu šio savitumo bruožu laikant šimtametį vokiečių ir lietuvių sugyvenimą Klaipėdos krašte. Tačiau čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad net jei memelenderių tapatybę palaikiusiame diskurse ši kultūra ir buvo pavadinama „memelenderiška“, bet koku atveju vyravo požiūris, kad

⁵² Plg. Pfarrer Podbus wird Leiter des Kulturbundes. *Memeler Dampfboot*, 1933 10 05, Nr. 234; ŽOSTAUTAITĖ, P. „Kulturbundas“ ir revanšistinė imperialistinė..., p. 51.

⁵³ Kaufmann Josef Kraus verläßt Memel. *Memeler Dampfboot*, 1933 10 20, Nr. 247.

⁵⁴ Uždarytos Neumanno ir Sasso partijos. *Lietuvos aidas*, 1934 02 23, Nr. 44 (2011), p. 8; Klaipėdos krašto karo komendanto nutarimas, 1934 m. liepos 13 d. *Klaipėdos Krašto Valdžios Žinios*, 1934 07 13, Nr. 79, p. 608.

⁵⁵ *Volkspartei* rinkimų atsisaukimas: „Memelländer!“ *Memeler Dampfboot*, 1927 01 29, Nr. 24.

tai esanti „vokiška“ kultūra⁵⁶: visi memelenderiai, įskaitant vietinius lietuvius, esą „mąstė ir jautė“ vokiškai⁵⁷. Neatsitiktinai pirmajame *Volkspartei* rinkimų plakate atsirado šūkis „Dvi padermės, bet viena kultūrinė bendruomenė!“ (*Kulturgemeinschaft*)⁵⁸. Prūsijos lietuviai šiuo atveju turėjo pajusti priklausą aukštesnei vokiečių kultūrai ir šią priklausomybę branginti. Vienintelė pasirinkimo alternatyva šlietis prie „aukštesnės“ vokiečių kultūros ar „žemesnės“ „žemaičių kultūros“ jiems buvo siūloma nuo pat Prancūzijos administravimo laikotarpio⁵⁹. Vėliau „memelenderiškų“ partijų retorikoje Klaipėdos krašto gyventojai irgi galėjo priskirti save tik arba memelenderiams, arba „didlietuviams“ (*Großlitauer*); pirmieji buvo suvokiami kaip stojantys už autonomijos išlaikymą, o „didlietuviams“ vadinti visi tie, kurie, nors esą ir palaikė autonomiją, iš tiesų siekė ją palaidoti⁶⁰. Lietuvos valdymo metais Klaipėdos krašto katalikizavimas, žemaitizavimas, lituanizavimas ir kiti tikri ar tariami aukštos kultūros nusmukdymo pavojai turėjo skatinti vietinius gyventojus branginti autonomiją. Autonomija buvo laikoma vieninteliu garantu, saugančiu Klaipėdos kraštą nuo visų minėtų grėsmių, iš kurių bene labiausiai bauginti turėjo krašto orientalizavimo galimybė: antai 1927 m. vienas *Volkspartei* vadų Wilhelmas Brindlingeris priešrinkiminėje kalboje pareiškė, kad Klaipėdos krašte vykstanti kultūrinė kova iš tiesų yra ne kas kita kaip kova tarp vokiškos ir rusiškos kultūros, kadangi, anot jo, į rytus nuo Klaipėdos krašto lietuviškos kultūros dar nebuvo, ją dar reikėjo sukurti; anapus sienos, pasak W. Brindlingerio, buvo ne lietuviška, bet rusiška, rytietiška kultūra⁶¹.

Kita memelenderiams apibūdinti vartota sąvoka buvo „tauta“ vokiškojo *Volk* prasme. To meto vokiečių semantikoje tai buvo vadinamojo „etninio nacionalizmo“ (*völkischer Nationalismus*) kategorija, vartota apibrėžiant tautą ne kaip savanorišku sprendimu suformuotą politiškai sąmoningų piliečių bendruomenę, bet kaip imperatyviniu sprendimu sudaromą, etniniais ir kraujo giminystės ryšiais vienijamą bendruomenę, kurios „grynumą“ būtina apsaugoti nuo svetimųjų įtakos. Tarpukariu ne tik Klaipėdos krašte, bet ir Vokietijoje vokiečių bendrumo formavimas remiantis *Volksnation* principu, aktyviai pradėtu plėtoti dar XIX a. pabaigoje, rado vis didesnę palaikymą, kadangi anksčiau dominavęs *Reichsnation* principas, žlugus Vokietijos imperijai, neteko jį rėmusių imperijos institucijų⁶². Populiari *Volksgemeinschaft* sukūrimo vizija (etninės ir rasinės nacijos vienybės siekiamybė) tarpukariu daugelio politinių veikėjų Vokietijoje buvo pristatoma kaip visų socialinių prieštaravimų sprendimo priemonė⁶³. Panašiai memelenderių tapatybės ideologijos diskurse Klaipėdos krašto *Volk* sutelktumo stiprinimas, sukuriant krašte nedalomą *Volksgemeinschaft*, jau nuo Heimatbundo laikų buvo laikomas siekiamybe⁶⁴. Memelenderių tapatybės ideologijos semantikoje *Volk* ir *Volkstum* kategorijos irgi buvo apibrėžiamos rasiniais bei kultūriniais kriterijais, ir pagrindinis siekis šiuo atveju buvo galutinai integruoti krašte gyvenančius vokiečius bei Prūsijos lietuvius, nuolat akcentuojant jų giminingumą. Plėtojant šį akcentą, tvirtinta, kad Prūsijos lietuviai pagal kilmę yra artimi germanams, o daugelis vietinių lietuvių esą taip pat turi šviesius plaukus ir žydras

⁵⁶ Drei Jahre Deutsch-Litauischer Heimatbund. *Memeler Dampfboot*, 1922 08 08, Nr. 183; Denkschrift des Deutsch-Litauischen Heimatbunds. *Memeler Dampfboot*, 1923 03 15, Nr. 62; Die deutsche Kultur des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1927 02 25, Nr. 47.

⁵⁷ Die deutsche Kultur des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1927 02 25, Nr. 47.

⁵⁸ Wahlaufuf der Memelländischen Volkspartei. *Memeler Dampfboot*, 1925 09 13, Nr. 215.

⁵⁹ Plg. Der Zweifrontenkampf der Memelländer. *Memeler Dampfboot*, 1921 10 29, Nr. 254.

⁶⁰ „Lerner wir das Memelgebiet kennen!“ *Memeler Dampfboot*, 1932 04 14, Nr. 87.

⁶¹ Die deutsche Kultur des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1927 02 25, Nr. 47.

⁶² Plačiau apie šiuos principus žr.: WEHLER, H.-U. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Bd. 3: 1849-1914. München, 1995, S. 946-953.

⁶³ FÖLLMER, M. The Problem of National Solidarity in Interwar Germany. *German History*, 2005, Vol. 23, No. 2, p. 203-204.

⁶⁴ Drei Jahre Deutsch-Litauischer Heimatbund. *Memeler Dampfboot*, 1922 08 08, Nr. 183.

akis⁶⁵. Be to, buvo paplitęs teiginys, kad daugelio Klaipėdos krašto vokiečių ir lietuvių kraujas per kelias kartas yra taip susimaišęs, kad šiuo požiūriu ribą tarp vokiečių ir lietuvių sunku atsekti⁶⁶. Pristatydami viešajame diskurse memelenderius kaip vieningą *Volk*, dar nuo Heimatbundo laikų Klaipėdos krašto politiniai veikėjai vartojo šią sąvoką ir tautos apsisprendimo teisės kontekste: ne syki, ypač rinkimų metu, Klaipėdos krašto „tauta“ raginta parodyti savo apsisprendimą, kartu propagandoje naudojant kiekvieną atvejį, įgalinantį pavaizduoti, jog Lietuva šios apsisprendimo teisės nepaiso. Antra vertus, siekdamas pavaizduoti save kaip šitaip suprantamo Klaipėdos krašto *Volk* interesų gynėjas, antiintegraciškai nusiteikusias politinės jėgos *Volksnation* principą ir *Volksgemeinschaft* sukūrimo viziją buvo perkėlusios į savo savivaizdžius. Ypač tai pasakytina apie *Volkspartei*, tačiau dar labiau apie 1933 m. įsteigtą SOVOG, kuri NSDAP pavyzdžiu vos įsisteigusi ėmė deklaruoti siekianti Klaipėdos krašte sukurti rasinę savimonę turinčią *Volksgemeinschaft*⁶⁷, o į Klaipėdos krašto gyventojus dažniausiai kreipdavosi *Volksgenossen*. Tiesa, SOVOG atveju turime kalbėti jau apie kitą Klaipėdos krašto gyventojų integravimo principą, kuris, kitaip nei memelenderių tapatybės ideologijos diskurse, buvo grindžiamas idėja panaikinti ne tiek etnines (vokiečių ir lietuvių), kiek politines ir socialines krašto gyventojų skirtybes.

Pagaliau trečioji kategorija, vartota apibrėžiant memelenderius, buvo „tėviškė“ (vokiečių nacionalizmo semantikoje figūravusio *Heimat* prasme). *Heimat* tuo metu buvo viena centrinių vokiečių vertybinio (iš dalies ir politinio) diskurso apie vietą, priklausomybę ir tapatybę kategorijų⁶⁸. Tyrinėtojai yra pastebėję, kad po Vokietijos suvienijimo ji buvo vartojama siekiant suderinti senąsias vietines ir regionines tapatybes su nauja nacionalistine tapatybe⁶⁹. Daugelyje Vokietijos regionų *Heimat*, kaip simboliškai įsivaizduojamos tėviškės (kuri nebūtinai turėjo atitikti gimtinę), idėja padėjo priartinti nacionalizmą palaikiusius mitus ir simbolius prie konkrečios vietovės, pasisavinti juos, suteikiant jiems toje vietovėje suvokiamas reikšmes⁷⁰. Tai savo ruožtu leido lengviau pajusti priklausomybę gerokai didesniai nacionaliniam vienetui. Nacija tokiu būdu virsdavo lokalia, o lokalumas – nacionaliniu⁷¹. Priskiriant vienam ar kitam simboliui vokiškumą, jų visuma turėdavo liudyti pačios *Heimat* vokiškumą. Kaip ir kitais atvejais Vokietijoje, tarpukariu pradėta konstruoti memelenderių *Heimat* buvo apribota dirbtinėmis Klaipėdos krašto sienomis, susiformavusioms dėl 1919 m. pokyčių. Lengvai atpažįstami simboliai vietiniams gyventojams turėjo suformuoti meilės ir ištikimybės savo *Heimat* – Klaipėdos kraštui – jausmus. Vienu geriausių šaltinių, atskleidžiančiu tokių simbolių rinkinį, laikytinas Heimatbundo, o vėliau ir *Volkspartei* ideologo, mokyklų patarėjo Richardo Meyerio 1921 m. parengtas *Heimat* pažinimo vadovėlis⁷². Iš jo matome, kad bendros tėviškės jausmui suformuoti visų pirma buvo pasitelkiami kraštovaizdžio, gamtos ir su ja susiję simboliai: Kuršių nerija ir klajojančios kopos, Kuršių marios, Baltijos jūra, Nemuno upė, Rambyno kalnas, gintaras, briedžiai, kuršvaltės. *Heimat* reikšmių sistemon buvo įtraukiami ir Prūsijos

⁶⁵ MEYER, R. *Heimatkunde des Memelgebietes*. Memel, 1922, S. 47.

⁶⁶ MEYER, R. Op. cit., S. 47; Wahlaufwurf der Memelländischen Volkspartei. *Memeler Dampfboot*, 1925 09 13, Nr. 215; Die deutsche Kultur des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1927 02 25, Nr. 47.

⁶⁷ Plg. pirmąjį SOVOG atsišaukimą „Volksgenossen!“ *Memeler Dampfboot*, 1933 06 21, Nr. 143; Die Sozialistische Volksgemeinschaft. *Memeler Dampfboot*, 1933 06 27, Nr. 148; SOVOG atsišaukimą „Volksgenossen!“ *Memeler Dampfboot*, 1933 06 28, Nr. 149.

⁶⁸ APPLGATE, C. *A Nation of provincials. The German idea of Heimat*. Berkeley, 1990, p. 4.

⁶⁹ CONFINO, A.; SKARIA, A. The Local life of nationhood. *National identities*, 2002, Vol. 4, No. 1, p. 10.

⁷⁰ Plg. tyrimus, atliktus Pfalzo ir Vürttembergo regionų kontekste: APPLGATE, C. Op. cit.; CONFINO, A. *The nation as a local metaphor – Württemberg, imperial Germany, and national memory, 1871-1918*. Chapel Hill and London, 1997 (ypač p. 125-133 apie *Heimat* sąvoką kaip bendravokišką reiškinių).

⁷¹ CONFINO, A.; SKARIA, A. Op. cit., p. 11.

⁷² MEYER, R. Op. cit.

lietuviai: jų savitas būdas, kultūra, tautosaka memelenderiams turėjo tapti savais. Galiausiai šioje reikšmių sistemoje būta ir per lokalumo prizmę apibrėžtų vokiečių kultūros ir nacionalizmo simbolių: „Taravos Anikės“ skulptūra Klaipėdoje siejo mieste gimusį poetą Simoną Dachą (jam buvo priskiriama „Taravos Anikės“ eilių autorystė⁷³) su bendru vokiečių kultūros elementu – daugelyje vokiečių gyvenamų kraštų populiaria daina „Taravos Anikė“; daugybė simbolių – paminklas „Bo-russia“ kartu su visais aplink jį išdėstytais Napoleono karų laikotarpio Prūsijos valstybės veikėjų biustais Luizės aikštėje, paminklas Wilhelmui I, Luizės akmuo Tauralaukyje, „Karališkoji giraitė“ ir Karalienės Luizės poilsio namai Giruliuose – siejo Klaipėdos tapsmo laikinąja Prūsijos sostine 1807–1808 m. siužetą su karalienės Luizės, jos sūnaus imperatoriaus Wilhelmo I ir Hohenzollernų dinastijos kulta, imperijos egzistavimo metais įvaldytais vokiečių nacionalizmo. Maža to, pats *Heimat* istorijos naratyvas buvo konstruojamas pasitelkiant dominuojančio vokiečių nacionalistinio naratyvo teminę ir chronologinę struktūrą, pagrindinėmis skiriamosiomis ribomis pasirenkant ne tiek esminius lūžinius momentus vietos istorijoje, kiek pagrindinius Prūsijos / Vokietijos istorijos įvykius⁷⁴. Šis *Heimat* ir vokiečių nacionalizmo reikšmių pynimasis tik dar sykį parodo, kad visos trys čia aptartos pagrindinės kategorijos, kuriomis buvo apibrėžiami memelenderiai, siejo pastaruosius su vokiečių kultūra.

Visgi šių kategorijų aptarimo, žinoma, nepakanka norint suvokti, kokias būdais buvo formuojama ir palaikoma pati priklausomybės memelenderiams pajauta. Būdų parodyti priklausomybę šios tapatybės ideologijos reikšmėms paieškos vertė kurti įvairius ritualus, kuriuos galima suskirstyti į vienkartinius ir vykčius periodiškai. Prie pirmųjų gali būti priskirtinos dainų, žaidimų, sporto šventės ir kt. akcijos, kurių semantikoje išsiskyrė memelenderius apibūdinusios reikšmės. Pvz., 1922 m. Heimatbundo iniciatyva įvyko net keli tokie renginiai. Gegužės 28 d. giedotojų, gimnastikos ir sporto draugijos Šilutėje surengė „tėviškės tautos šventę“ (*Heimatvolksfest*) – kaip buvo pranešama spaudoje, „visų memelenderių šventę“, į kurią iš viso krašto atvyko apie 10 tūkst. dalyvių. Heimatbundo pirmininkas F. Orlowskis šventės metu pasakiojo kalboje aiškiai nusakė pagrindinį šventės siekį: daina, žaidimai ir sportas turi tarnauti *Heimat* idėjai⁷⁵. Tų pačių metų liepos 9 d. Klaipėdoje buvo surengta aukojimo diena, kurios metu žmonės raginti pirkti miesto gatvėse moterų pardavinėjamus kaspinus, vėliavėles ir ženklelius su Klaipėdos krašto spalvomis⁷⁶. Rugpjūčio 6 d. Rusnėje Heimatbundas surengė trečiųjų savo steigimo metinių šventę, kurioje dainos, koncertai ir kunigų pamokslai vėl turėjo „budinti“ Klaipėdos krašto *Volk* sąmoningumą ir stiprinti jo vidinį sutelktumą⁷⁷. Po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos iniciatyva, organizuojamos panašaus profilio renginius, perėmė stambesnės Kulturbundo remiamos sporto draugijos (pvz., 1861 m. įkurta vyrų gimnastikos draugija *Männer-Turnverein Memel, Spielvereinigung Memel* klubas, 1924 m. reorganizuotas iš vyrų gimnastikos draugijos 1909 m. įsteigto sporto padalinio, 1885 m. įkurtas dviratininkų klubas *Memeler Radfahrerklub*), giedotojų organizacijos (1919 m. suburtas darbi-

⁷³ Abejonių dėl „Taravos Anikės“ autorystės priskyrimo Simonui Dachui dar 1924 m. Karaliaučiuje skaitytoje paskaitoje buvo pareiškęs vienas geriausių to meto Prūsijos istorijos šaltinių žinovų prof. Waltheris Ziesemeris (plg. *Wer ist der Dichter des „Aennchen von Tharau“*. *Memeler Dampfboot*, 1924 03 05, Nr. 55).

⁷⁴ Plg. MEYER, R. Op. cit., S. 87-102.

⁷⁵ *Heimatvolksfest in Heydekrug*. *Memeler Dampfboot*, 1922 05 30, Nr. 124.

⁷⁶ *Aufruf zu einem Memelländischen Opfertag*. *Memeler Dampfboot*, 1922 07 07, Nr. 156. Panašu, kad čia turėtos omenų Prūsijos Lietuvos vėliavos spalvos žalia-balta-raudona. 1920–1923 m. Klaipėdos kraštas, be to, turėjo „valstybinę“ vėliavą, patvirtintą 1920 m. kovo 12 d. Ambasadorių konferencijos nutarimu (*Amtsblatt des Memelgebietes*, 1920 03 15, Nr. 3, S. 11). Ją sudarė audeklas, susidedantis iš dviejų lygių horizontaliai išdėstytų laukų: viršutinio – aukso (geltonos) spalvos, apatinio – raudonos spalvos; vėliavos kairiajame viršutiniame kampe buvo apvalus skydas su Klaipėdos miesto herbu.

⁷⁷ *Drei Jahre Deutsch-Litauischer Heimatbund*. *Memeler Dampfboot*, 1922 08 08, Nr. 183.

ninkų choras *Arbeitergesangverein Memel*, kitus vyrų chorus sujungusi 1922 m. balandį įsteigta Klaipėdos krašto giedotojų sąjunga)⁷⁸ ir t. t.

Prie periodiškai vykusių priklausomybės memelenderiams demonstravimo ritualų priskirtini vietiniai rinkimai. Nuo pat pirmųjų rinkimų į Klaipėdos krašto seimelį 1925 m. memelenderiai buvo raginami saugoti savo kultūrinį savitumą, branginti autonomiją ir kovoti už ją, parodyti Klaipėdos krašto *Volk* apsisprendimą balsuojant už tas partijas, kurios gins *Heimat* teises. „Parodykit *Heimat*, kad jūs ją mylit ir nenorite leisti jai sunykti“⁷⁹, – ragino savo rinkėjus *Volkspartei* 1927 m. rinkimų į seimelį metu. 1925 m. rinkimų rezultatai, kai *Landwirtschaftspartei*, *Volkspartei* ir socialdemokratų koalicija gavo 27 iš 29 mandatų, vėlesnių rinkimų (1927, 1930, 1932 m.) metu buvo pateikiami kaip memelenderių ištikimybės *Heimat* pavyzdys, kurį jie turintys parodyti ir aktualių rinkimų metu⁸⁰. Taip balsavimas už partijas, kurios pristatė save „memelenderiškomis“⁸¹, ginančiomis autonomiją, virto tam tikru ištikimybės *Heimat* demonstravimo ritualu.

Ištikimybės *Heimat* demonstravimas buvo imperatyvas, kurį reikalauta vykdyti ir kitais atvejais. Kulturbundas ir „memelenderiškos“ partijos savo veiksmais esą rodžiusios tokios ištikimybės pavyzdį. Vienu iš tokių veiksmų laikytinas rūpinamasis *Heimat* simbolizavusiais paminklais. 1923 m. balandžio 7 d. naktį visuotinio Klaipėdos krašto streiko metu neidentifikuoti asmenys nuvertė kaizerio Vilhelmo I paminklą ir Prūsijos išsivadavimą nuo Napoleono simbolizavusią „Borussia“ statulą⁸². Nuo pat 1923 m. Kulturbundas, o vėliau ir minėtų partijų nariai, pokalbiuose su Lietuvos vyriausybės nariais Kaune, Klaipėdos krašto gubernatoriumi ir kitais centro valdžios atstovais nuolat aktualizavo paminklų atstatymo klausimą⁸³. Tuo pačiu metu jie, regis, puikiai suvokė, kad Lietuvos pusė netenkins šio reikalavimo, ir būtent Lietuvos reakcijos nebuvimas įgalino Klaipėdos krašto politinius veikėjus parodyti, kad Lietuva negerbia Klaipėdos krašto kultūrinio savitumo, o jie yra kovotojai, šį savitumą ginantys. 1934 m. rugpjūčio įvykiai, kai iš viešosios erdvės Klaipėdoje buvo pasikėsinta pašalinti dar ir po 1923 m. išlikusius dviejų minėtų paminklų postamentus⁸⁴, šį Lietuvos įvaizdį vietos gyventojų akyse galėjo tik patvirtinti.

Paminklinių simbolių panaudojimą memelenderių tapatybės ideologijos diskurse galima stebėti ne tik Vilhelmo I ir „Borussia“ statulų atveju. Kitas atvejis yra susijęs su žuvusiųjų Pirmajame pasauliniame kare pagerbimu. Žuvusiųjų kare įamžinimas vadinamuosiuose „didvyrių kapuose“

⁷⁸ Čia paminėtos stambesnės kultūrinės organizacijos, 4-ajame dešimtmetyje vienijusios daugiau kaip 300 asmenų (narių skaičius pagal duomenis iš: Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos viršininko J. Kazlausko pranešimas „Klaipėdos krašto politinio gyvenimo apžvalga“, 1936 10 20. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 86–87, 88–89).

⁷⁹ *Volkspartei* rinkimų atsišaukimas: „Memelländer!“ *Memeler Dampfboot*, 1927 01 29, Nr. 24.

⁸⁰ Pvz., *Volkspartei* rinkiminis atsišaukimas: „Memelländer!“ *Memeler Dampfboot*, 1927 01 29, Nr. 24; *Volkspartei* rinkimų atsišaukimas: „Memelländer!“ *Memeler Dampfboot*, 1927 08 25, Nr. 198.

⁸¹ Pvz., Die deutsche Kultur des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1927 02 25, Nr. 47; Die Volkspartei vor ihren Wählern. *Memeler Dampfboot*, 1930 09 26, Nr. 226.

⁸² Plg. Provokatorių darbai Klaipėdos krašte. *Lietuva*, 1923 04 12, Nr. 80 (1197), p. 2; Die Gefühlsaufwallung des Memelvolks. *Memeler Dampfboot*, 1923 04 13, Nr. 85.

⁸³ Pirmąkart paminklų atstatymo klausimas buvo aktualizuos Vokietijos generalinio konsulo Klaipėdoje notoje Lietuvos aukštajam įgaliotiniui Klaipėdos krašte (Die Wiederaufrichtung der gestürzten Denkmäler. *Memeler Dampfboot*, 1923 04 18, Nr. 89). Dar žr.: Eine Memelländer-Abordnung beim Staatspräsidenten. *Memeler Dampfboot*, 1923 12 05, Nr. 284; CONRAD, H. Was will der „Memelländische Kulturbund“? *Memeler Dampfboot*, 1924 01 31, Nr. 26; Keine Geheimziele des Memelländischen Kulturbundes. *Memeler Dampfboot*, 1924 02 22, Nr. 45; Kulturbund-Abordnung beim Oberkommissar. *Memeler Dampfboot*, 1924 05 18, Nr. 117; Der Kulturbund beim Obersten Bevollmächtigten. *Memeler Dampfboot*, 1924 06 29, Nr. 151.

⁸⁴ Plg. Die Denkmalsreste sollen beseitigt werden. *Memeler Dampfboot*, 1934 08 03, Nr. 186; Die Beseitigung des Denkmalssockel. *Memeler Dampfboot*, 1934 08 18, Nr. 199; Entfernung des Sockels des Borussia-Denkmal. *Memeler Dampfboot*, 1934 08 29, Nr. 208; Die Sockel des ehemaligen Borussia-Denkmal. *Memeler Dampfboot*, 1934 08 30, Nr. 209.

(*Heldengräber, Heldenfriedhof*) buvo reiškiny, būdingas visai to meto Vokietijai (ir netgi vokiečiams, gyvenusiems už Vokietijos ribų). Kaip yra pažymėjęs Robertas Traba, su Pirmuoju pasauliniu karu susijusi semantika užėmė vieną centrinių vietų ir Rytų Prūsijos atminimo kultūroje tarpukariu⁸⁵. Atitinkamas dėmesys šiai semantikai buvo teikiamas ir Klaipėdos krašte: daugelyje bažnyčių buvo įrengtos atminimo lentos su kare prarastųjų pavardėmis, paminklai žuvusiems karo dalyviams atsirado Rusnėje, Piktupėnuose, Vilkyskiuose, Pašyčiuose, Priekulėje, jau nekalbant apie Klaipėdą, kurioje būta net kelių vietų karo aukoms pagerbti. Pagrindinėse miesto bažnyčiose buvo įrengtos specialios atminimo plokštės su žuvusiųjų kare pavardėmis⁸⁶, o tuometinėse miesto ribose būta dviejų karo aukų palaidojimo vietų⁸⁷, kurios, kaip ir visoje Rytų Prūsijoje, buvo vadinamos „didvyrių kapais“. Didžiausi „didvyrių kapai“ buvo miesto pušyne (*Stadtplantage*). Jose buvo palaidoti iš viso 127 asmenys⁸⁸, kurių vardus miesto amatininkų korporacijos, draugijos ir sąjungos buvo įrašiusios atminimo plokštėse⁸⁹. Kiekvienais metais per mirusiųjų sekmadienį (*Totensonntag*)⁹⁰ žuvusieji kare buvo pagerbiami „didvyrių kapuose“ atliekamais ritualais ir mieste organizuojamais atminimo renginiais⁹¹. Visgi pažymėtina, kad gana ilgą laiką tokie ritualai ir pats karo aukų simbolis memelenderių tapatybės ideologijos diskurse nebuvo išnaudojamas.

Ši situacija pasikeitė 1931 m., ir tokį pokytį reikėtų sieti su siekiu Klaipėdos krašte įgyvendinti tai, ką tuo metu jau kelerius metus bandyta padaryti Vokietijoje – pastatyti paminklą žuvusiems Pasauliniame kare, kuris virstų nacionalinės reikšmės paminklu, centre atminimo vieta ir atliktų konsoliduojančią Reicho gyventojų funkciją⁹². Dėl skirtingų atminimo vietų konkurencijos Vokietijoje to įgyvendinti nepavyko iki pat 1935 m., kol A. Hitlerio sprendimu centriniu (visos Vokietijos) kare kritusiųjų paminklu tapo 1927 m. pastatytas Tannenbergo kompleksas⁹³. Klaipėdos krašte, atvirkščiai, jau 1931 m. atminimo vietą, skirtą kritusiems kare miesto gyventojams, pavyko paversti atminimo vieta, skirta „už vokišką tėvynę ir Klaipėdos krašto *Heimat* kritusiems memelenderiams“. Būtent tokia dedikacijos formuluotė buvo įrašyta dokumente, įdėtame kapsulėje, kuri buvo įmūryta į tais metais „didvyrių kapuose“ naujai pastatyto paminklo pamatus⁹⁴. Įamžinimo

⁸⁵ Plg. TRABA, R. „*Wschodniopruskość*“. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Poznań-Warszawa, 2006 (ypač s. 287-310).

⁸⁶ Šv. Jono bažnyčioje 1923 m. birželį buvo pašventintos dvi didelės atminimo plokštės, kuriose kiekvienas klaipėdietis, netekęs artimųjų, kritusių kare už Vokietiją, galėjo įrašyti jų pavardes (Von der städtischen Kirchengemeinde. *Memeler Dampfboot*, 1923 06 17, Nr. 139). Panaši plokštė su kare žuvusių parapiliečių (iš Smeltės, Lužų (*Schußeiken-Jahn*) ir kt. vietų) pavardėmis buvo ir Laukininkų bažnyčioje. Jos nuskelta dalis aptikta 1992 m. atliekant bažnyčios teritorijos žvalgomojus archeologinius tyrimus (ŽULKUS, V. *Buvusios Laukininkų (Šv. Jokūbo) bažnyčios Klaipėdoje žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita*. Klaipėda, 1993, p. 11).

⁸⁷ DEHNEN, M. *Die Kriegsgräber in Ostpreussen von 1914/15* (Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg/Pr., XXVII). Würzburg, 1966, S. 202-203.

⁸⁸ Ibid., S. 202.

⁸⁹ Pvz., 1922 m. kovo 19 d. buvo pašventintos dvi tokios atminimo plokštės, įrengtos Klaipėdos karių sąjungos iniciatyva: Kriegerverein Memel. Einweihung zweier Gedenktafeln auf dem Ehrenfriedhof. *Memeler Dampfboot*, 1922 03 21, Nr. 68.

⁹⁰ Mirusiųjų sekmadienis – šventinė mirusiųjų prisiminimo diena Vokietijos evangelikų bažnyčioje, minima paskutinį sekmadienį prieš pirmąjį advento sekmadienį.

⁹¹ Plg. *Memeler Dampfboot*, 1922 11 25, Nr. 276; 1924 11 25, Nr. 277; 1925 11 24, Nr. 275; 1927 11 22, Nr. 273; 1928 11 27, Nr. 279; 1929 11 26, Nr. 277; 1930 11 25, Nr. 276.

⁹² Plg. ZIEMANN, B. Die deutsche Nation und ihr zentraler Erinnerungsort. Das „Nationaldenkmal für die Gefallenen im Weltkrieg“ und die Idee des „Unbekannten Soldaten“ 1914–1935. In *Krieg und Erinnerung: Fallstudien zum 19. und 20. Jahrhundert* (Formen der Erinnerung, Bd. 4). Hrsg. von H. BERDING, K. HELLER, W. SPEITKAMP. Göttingen, 2000, S. 68–69, 70–71.

⁹³ Ibid., S. 69.

⁹⁴ Šio simbolio statybos pradžią liudijęs 1931 m. spalio 31 d. dokumentas, pasirašytas dešimties Įamžinimo komiteto narių, buvo surastas 1970 m. demontuojant paminklą: *Mažosios Lietuvos istorijos muziejus*, Inv. Nr. 6620, JR-474.

komitetas, kurį sudarė Kulturbundo pirmininkas H. Conradas, *Volkspartei* pirmininkas J. Krausas, Klaipėdos krašto seimelio pirmininkas bei vienas *Landwirtschaftspartei* vadų K. von Dressleris ir kt. asmenys, žengė tokį žingsnį siekdami konsoliduoti Klaipėdos krašto gyventojus, ir ši idėja aiškiai buvo perimta iš tuo metu Vokietijoje vykusios diskusijos.

1931 m. įamžinimo komitetas paskelbė „didvyrių kapų“ sutvarkymo ir naujo paminklo statybos akciją, prie kurios visi gyventojai buvo skatinami prisidėti piniginiu indėliu. Rinkliava naujo paminklo statybai buvo pateikiama kaip ištikimybės *Heimat* demonstravimas, raginant prisidėti prie „už *Heimat* žuvusių brolių“ įamžinimo⁹⁵. Tie patys akcentai buvo kartojami ir paminklo atidengimo ceremonijos metu, 1931 m. lapkričio 22 d.⁹⁶ Nuo to laiko naujai įrengtas paminklas tapo kasmetinių ceremonijų, vykusių mirusiųjų sekmadienį, vieta (ceremonijos metu buvo sakomos kalbos, dedami vainikai, uždegama ugnis taurės formos paminklo viršūnėje). Šios vietos semantika buvo išplėsta nuo vietos, kurioje klaipėdiečiai galėjo prisiminti savo žuvusius artimuosius, iki atminimo vietos, skirtos žuvusiems už vokišką tėvynę ir bendrą memelenderių *Heimat*⁹⁷. Toks atminimo vietos įvaldymas, pritaikant jos reikšminį turinį prie memelenderių tapatybės ideologijos, tapo tam tikra atsvara lietuvių tapatybės ideologijai, mat iki 1931 m. panašią ideologizuotą „didvyrių“ pagerbimo vietą („karžygių kapus“ ir paminklą „Už laisvę žuvusiems“) Klaipėdoje turėjo tik prolietuviškai orientuotos miesto gyventojų grupės. Dabar ir vokiečių kultūros bei Vokietijos linkme klaipėdiečių tapatybę stengėsi orientuoti veikėjai turėjo vietą, kur galėjo atlikti Rytprūsiams ir visai tarpukario Vokietijai būdingas kulto praktikas, demonstruodami savo priklausomybę tai pačiai atminimo orientacijai. Ten jie galėjo ne tik prisiminti žuvusius kare, bet ir kadaise Klaipėdon įsiveržusį priešą „iš Rytų“, nuo kurio tiek nukentėjo Klaipėdos kraštas 1914–1915 m.

Kiek paveikios galėjo būti memelenderių tapatybės ideologijos reikšmės ir kiek gyventojų, reflektuodami šias reikšmes, galėjo rodyti priklausomybę memelenderiams, dalyvaudami tai išreiškiančiuose ritualuose? Žinoma, atsakyti į šį klausimą nėra lengva jau vien todėl, kad istorikai neturi galimybių ištirti viešojo bendravimo erdvėje kuriamų reikšmių grupinių refleksijų. Vis dėlto tai nereikia, kad negalima svarstyti atsakymo į šį klausimą tikimybių lygmenyje.

Memelenderių tapatybės ideologijos poveikio potencialas Klaipėdos krašte XX a. 3-iajame dešimtmetyje galėjo būti labai didelis, kadangi jos sklaidai buvo itin palankus viešojo bendravimo erdvėje susidaręs galių santykis. Pagrindinė šios ideologijos konkurentė buvo lietuvių nacionalistinė tapatybės ideologija, tačiau jos plėtros Klaipėdos krašte galimybės, kaip jau minėta, buvo ribotos. Pagrindiniai krašto spaudos leidiniai, kuriuose buvo palaikomos memelenderius apibūdinusios reikšmės, – „Memeler Dampfboot“, „Lietuwißka Ceitunga“, „Memelländische Rundschau“ – vietos gyventojams turėjo kur kas daugiau įtakos, ir tai pripažino pati Klaipėdos krašto gubernatūra⁹⁸. Vokietijoje surinktomis lėšomis minėtus provokiškos orientacijos leidinius kreditavo Maxo Winklerio vadovaujamų bendrovių, tokių kaip Berlyne veikusi „Koncordia“, tinklas⁹⁹. Šie leidiniai visuomet gyvai ir operatyviai reaguodavo į įvykius Vokietijoje ir Rytprūsijuose. Maža to, naujienos iš Vokietijos ir tenykščiai įvykiai dažniausiai buvo pateikiami pirmiau nei žinios iš Lietuvos. Mi-

⁹⁵ Ehrenstein für die im Weltkriege gefallenen Memelländer. *Memeler Dampfboot*, 1931 04 25, Nr. 96.

⁹⁶ Dem gefallenen Memelländern. *Memeler Dampfboot*, 1931 11 22, Nr. 273.

⁹⁷ Tokią semantikos išplėtimo intenciją liudytų ir tai, kad 1932 m. planuota į „Didvyrių kapines“ perkelti dar ir 20 žuvusiųjų karo metais palaikų, palaidotų miesto kapinėse. Tai nebuvo įgyvendinta pasipriešinus žuvusiųjų giminėms ir artimiesiems: Versprechungen über Verschönerung des Heldenfriedhofes. *Memeler Dampfboot*, 1936 05 01, Nr. 102.

⁹⁸ Klaipėdos krašto gubernatoriaus PRO MEMORIA, 1929 m. lapkričio 20 d. *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. 922, ap. 1, b. 10, l. 45.

⁹⁹ *Dr. Neumanno, v. Sasso bei kitų bylos kaltinamasis aktas*. Kaunas, 1934, p. 21.

nėti dienraščiai neleido nutrūkti Klaipėdos krašto ryšiams su Vokietija, išlaikė krašto gyventojus vokiečių kultūros „orbitoje“, ir tai pasakytina ne tik apie vokiečių kalba leistus laikraščius, bet ir apie dienraštį „Lietuviška Ceitunga“, kuriuo, kaip liudija 1932 m. sausio 8 d. bendrovės „Memeler Dampfboot“ vadovų laiškas jos priežiūros tarybai Berlyne, irgi siekta „išlaikyti Klaipėdos krašto vokiškąjį lietuviškumą“¹⁰⁰.

Kitas argumentas, galintis liudyti memelenderių tapatybės ideologijos poveikimo naudai, būtų tas, kad skirtingai nei lietuvių nacionalistinė tapatybės ideologija, pirmoji rėmėsi tais kultūros ir praeities elementais, kuriuos Klaipėdos krašto gyventojai galėjo lengvai atpažinti kaip apibūdinančius juos pačius. Kitaip tariant, viešojo bendravimo erdvėje figūravusios reikšmės, apibrėžusios, kas yra memelenderiai, su vietos gyventojų patirtimi, išsilavinimu, kultūrine savivoka ir politine orientacija konfrontavo gerokai mažiau nei tos reikšmės, kurios palaikė lietuvių nacionalistinę tapatybės ideologiją. Memelenderių tapatybės ideologijai tai turėjo suteikti daugiau paramos, ir šią ideologiją palaikę krašto politiniai veikėjai tuo ne sykį naudojosi. Antai 1930 m. rugsėjį *Volkspartei* susirinkime kalbėjęs šios partijos narys, Skirvytėlės žuvies prekybininkas Erdmonas Lutkus, reaguodamas į konkuruojančio diskurso atstovo Kazio Trukano teiginį, esą E. Lutkus nesąs ištikimas lietuvis, pareiškė, kad Klaipėdos krašto lietuviai visuomet buvo ištikimi savo *Heimat*: kai kraštas priklausęs Vokietijai, pasak E. Lutkaus, niekam net mintis nebūtų šovusi į galvą vadinti lietuvius neištikimais. Atvirkščiai, „kiekvienas lietuvis, tarnavęs Vokietijos kariuomenėje, žinojo, kad lietuvių pulkai priklausė elitiniams kariuomenės daliniams; lygiai Vokietijos karinės jūrų pajėgos buvo noriai pildomos lietuvių žvejais“¹⁰¹.

Antra vertus, nereikia pamiršti, kad memelenderių savitumo ir unikalumo demonstravimas galių santykio krašto viešojo bendravimo erdvėje kontekste buvo konjunktyrinis. Pagrindinės idėjos, apibrėžusios prisiskyrimą memelenderiams, tokios kaip lietuvių ir vokiečių sugyvenimas, priklausomybė vokiečių kultūrai, kultūrinė ir ekonominė autonomija, kaip ir pagrindinė idėja, apibrėžusi atsiskyrimą nuo „kitų“ – „didlietuvių“ siekis sunaikinti Klaipėdos krašto savitumą – turėjo išlaikyti Klaipėdos krašto gyventojų provokišką orientavimąsi ir neleisti patekti vietos lietuviams lietuvių nacionalistinės tapatybės ideologijos įtakon. Tai lėmė, kad Klaipėdos krašto gyventojai galėjo būti perėmę memelenderių tapatybės ideologijos reikšmes, tačiau nebūtinai turėjo įvardyti save memelenderiais. Atitinkamame kontekste jie galėjo laikyti save lietuviais ar vokiečiais, bet visgi jausti tą siejantį ir atskiriantį ideologinį turinį, kuris buvo suteikiamas sąvokai *Memelländer*.

Bet koku atveju, kaip vėliau matysime, memelenderius apibrėžusių reikšmių aktyvus cirkulavimas Klaipėdos krašto viešojo bendravimo erdvėje parengė palankią dirvą tolesniems tapatybės orientavimo provokiška linkme procesams, kurie vyko krašte jau XX a. 4-ajame dešimtmetyje.

1938 metai: *Memelländer* virsta *Memeldeutsche*

1933 m. Klaipėdos krašte prasidėjęs provokiškų jėgų pertvarkymas, kurio nesustabdė ir Lietuvos pastangos 1934 m. susilpninti Vokietijos poveikį, galiausiai baigėsi tuo, kad kone svarbiausia institucija, darančia įtaką vietos politiniam gyvenimui, virto Vokietijos generalinis konsulas. 1933–1934 m. dėl vidaus politinių intrigų arba Lietuvos pastangų nušalinus daugumą senųjų Klaipėdoje daug politinės ir ekonominės įtakos turėjusių politikų, juos pakeitė lengvai valdomi politikos naujokai (antai 1935 m. išrinktame seimelyje vos 5 iš 29 narių turėjo ankstesnės seime-

¹⁰⁰ Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos viršininko J. Kazlausko pranešimas apie provokišką visuomenės orientavimą Klaipėdos krašte, 1934 m. antroji pusė. *LCVA*, f. 377, ap. 9, b. 112, l. 77.

¹⁰¹ Voller Erfolg der Volkspartei in Minge, Windenburg und Kinten. *Memeler Dampfboot*, 1930 09 30, Nr. 229.

lio nario patirties, tarp jų nebuvo nė vieno buvusio lyderio). Tai reiškė, kad Vokietijos generalinis konsulas, anksčiau vaidinęs patarėjo, į kurio poziciją Klaipėdos krašto politikams buvo būtina įsiklausyti, vaidmenį, dabar, ypač generaliniu konsulu paskyrus Reinholdą von Sauckeną, faktiškai tapo autonominių jėgų vykdomos politikos užsakovu. Po Neumanno ir Sasso proceso ir tarptautinės padėties pokyčių Lietuvos bei Vokietijos santykiuose susidariusi situacija lėmė, kad Lietuva tokią generalinio konsulato veiklą turėjo toleruoti.

Pats generalinis konsulas, suprantama, nebuvo pagrindinė institucija, palaikiusi provokišką tapatybę. 1935 m. jam buvo svarbiausia, kad jėgos, kurios iš esmės buvo iškeltos Vokietijos (vadinamasis „Klaipėdos krašto vienybės sąrašas“, vok. *Memelländische Einheitsliste*), laimėtų seimelio rinkimus. Vėliau iki pat 1938 m. vidaus situacijoje galima stebėti tam tikrą politinį stabilumą, kurį, atrodo, pats generalinis konsulas ir skatino¹⁰². Antai penktojo šaukimo seimelis dirbo visą kadenciją; politinės daugumos lyderis, Petrelių ūkininkas Augustas Baldžius, 1935 m. pab. tapęs direktorijos pirmininku, išbuvo juo ilgiausiai už visus savo pirmtakus – daugiau nei trejus metus. Per visus šiuos metus Lietuva Klaipėdos krašte irgi vykdė palyginti nuosaikią politiką, o nesutarimai, kai jie kildavo, paprastai būdavo išsprendžiami autonominių institucijų ir Vokietijos naudai. Visa tai reiškė, kad reikmė aktualizuoti krašte provokišką tapatybę palaikiusias reikšmes gerokai sumažėjo. Prie to gerokai prisidėjo ir faktas, kad 1934 m. paralyžiavus Kulturbundo veiklą¹⁰³, Klaipėdos krašte nebeliko pagrindinės gyventojų tapatybės orientavimą provokiška linkme palaikiusios struktūros.

Antra vertus, šio stabilumo ir inertiško provokiškos tapatybės ideologijos palaikymo kontekste vyko nuolatinis Vokietijos politinės ir propagandinės galios augimas (ypač susijęs su jos veiksmais žingsnis po žingsnio atsiribojant nuo Versalio taikos sutarties nustatytų sąlygų), atitinkamą įtaką daręs ir nuotaikoms Klaipėdoje. Suplanuotai ar ne – Klaipėdos krašte nuo pat 1934 m. klostėsi šių nuotaikų ir Lietuvos „kietos rankos“ politikos krašte priešpriešos efektas, kurio pagrindu formavosi nepasitenkinimo esama padėtimi įtampa. Ši įtampa 1938 m. buvo sėkmingai aktualiziuota siekiant mobilizuoti Klaipėdos krašto gyventojus.

Tokiame kontekste, suprantama, keitėsi ir pačios provokiškos tapatybės ideologijos turinys. Vietos politinių veikėjų, 3-iajame dešimtmetyje išreiškusią šią ideologiją „memelenderių“ sąvoka, pasitraukimas iš politikos ir vis stipriau tiesiai iš Vokietijos kraštą pasiekdavę vokiečių nacionalizmo aidai dabar vertė labiau nei anksčiau pabrėžti Klaipėdos krašto vokiškumą, vaizduoti krašto vo-

¹⁰² Plg. Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos viršininko J. Kazlausko pranešimas „Klaipėdos krašto politinio gyvenimo apžvalga“, 1936 10 20. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 83–84.

¹⁰³ Tikslios Kulturbundo veiklos nutraukimo aplinkybės nežinomos. Panašu, kad uždraudus SOVOG veiklą, Kulturbundo nebepajėgta reorganizuoti. Prie to prisidėjo ir Lietuvos valstybės saugumo institucijos: 1934 m. rugsėjo 24 d. jos konfiskavo dvi pinigų siuntas (21 333 ir 6000 Lt), Kulturbundui pasiūstas iš Vokietijos (HENKMANN, H. G. Die Verletzungen des Memelstatuts. In *Memelland – deutsches Land: im Rahmen des Reichsleistungswettkampfes der Deutschen Studentenschaft im Wintersemester 1935/36 bearbeitet von einer Gruppe des Vereins Deutscher Studenten zu Königsberg Pr.* [Königsberg, 1936], S. 29). 1934 m. spalio 3 d. „Elta“ išplatino pranešimą apie Valstybės saugumo policijos sulaikytą moterį, paėmusią iš banko „pinigų sumą <...>, slaptačią pasiūtą iš Vokietijos“ Kulturbundui ir skirtą „nagarbingiems“ jo „reikalams“ (Žinia buvo paskelbta „Lietuvos aide“, „Lietuvos Keleivyje“, „Memeler Dampfboot“. Plg. Papirkimo pinigai iš Vokietijos. *Lietuvos aidas*, 1934 10 03, Nr. 225 (2192), p. 2). Visa tai buvo panaudota kaip pretekstas Kulturbundo veiklai paralyžiuoti. Oficialiai jo veikla buvo „sustabdyta“ dėl neteisėto lėšų gavimo iš Vokietijos, tačiau Kulturbundo apkalta taip ir liko ikiteisminio tyrimo stadijoje (Plg. Valstybės saugumo policijos Klaipėdos apygardos viršininko Kazlausko raportas „Klaipėdos krašto politinio gyvenimo apžvalga“, 1936 10 20. *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 1196, l. 85). Beje, apie tai, kad Kulturbundas savo veiklai gaudavo finansinę paramą Vokietijoje, Lietuvoje buvo žinoma gerokai anksčiau (Plg. Žinios apie vokiečių organizacijos „KULTURBUND“ veikimą 1930 metais. *LCVA*, f. 383, ap. 7. b. 939, l. 26–28), tad maža abejonų, kad sprendimas imtis veiksmų prieš tokią Kulturbundo veiklą būtent 1934 m. buvo susijęs su integraciniais Lietuvos siekais Klaipėdos krašte.

kiečių padėti Lietuvos sudėtyje kaip kankinystę, stiprėjančią Lietuvai vis labiau kėsintis į krašto kultūrinį savitumą. Be to, aiškus priešų suvokimas, prie kurio pati Lietuva savo veiksmais prisidėjo 1934 m., leido aiškiau apibrėžti ir save – kas mes esame ir kas mes nesame. Tokiame kontekste provokiškoje tapatybės ideologijoje liko maža vietos daugiau ar mažiau lygiaverčiam lietuviškojo ir vokiškojo dėmenų integralumui. Šios ideologijos reikšmės, augant įtampai Klaipėdos krašte, vis labiau atspindėjo „nacionalsocializmo pasaulėžiūrai“ pajungto vokiečių nacionalizmo idėjas.

Toks pokytis aiškiai atsiskleidė 1938 m. Per 1935 m. seimelio rinkimus provokiško „Vienybės sąrašo“ propagandoje dar buvo naudojami senieji, prie situacijos kiek priderinti, motyvai (pareigos *Heimat*, *Heimat* išdavystės, autonomijos ir kt. idėjos) bei įvardijamas ligtolinis propagandos adresatas – memelenderiai, tačiau 1938 m. ši padėtis pasikeitė. Tiek 1938 m. spalį įsteigto Kulturverbando, tiek ir tų metų rinkimams į seimelį sudaryto provokiško sąrašo propagandoje ir agitacijoje sąvoka *Memelländer* tebebuvo vartojama, tačiau jau kiek kitokia nei anksčiau prasme, be to, gerokai rečiau nei naujai sukurta Klaipėdos krašto gyventojų apibrėžties kategorija *Memeldeutsche* (Klaipėdos vokiečiai).

Pastaroji pirmą kartą fiksuojama 1938 m. spalio 16 d., kai spaudoje buvo paskelbta apie naujos organizacijos – Kulturverbando, arba Klaipėdos vokiečių kultūros sąjungos (*Memeldeutscher Kulturverband*), įsteigimą. Iš esmės tai buvo organizacija, turėjusi nacionalsocializmo pagrindais mobilizuoti kuo didesnę Klaipėdos krašto gyventojų dalį ir tokiu būdu parengti dirvą suplanuotai krašto aneksijai¹⁰⁴. Panašu, kad būtent tam turėjo būti sukurta sąsąja su Vokietija aiškiau akcentuojanti Klaipėdos krašto gyventojų apibrėžties kategoriją. Visgi pažymėtina, kad pirmajame atsišaukime Kulturverbandas dar kvietė „bendram darbui visus *memelenderius* (išskirta mano – V. S.), kurie jaučiasi suaugę ir susiję su vokiečių kultūra, tapatinasi su iš ankstesnių kartų paveldėta Klaipėdos krašto kultūra ir yra gavę teisę ją globoti“¹⁰⁵, nors organizacijos įstatuose ir buvo nurodyta, kad Kulturverbando tikslas yra „išlaikyti ir vystyti *Memeldeutsche* kultūrą“, o jo nariu gali būti „kiekvienas *Memeldeutsche*, sulaukęs 18 metų“¹⁰⁶. Turint omeny tai, kad terminas *Memeldeutsche* leidiniuose, skirtuose lietuviškai skaičiusiai Klaipėdos krašto publikai, buvo verčiamas kaip „klaipėdiškiai“¹⁰⁷, tikėtina, kad čia vėlei susiduriame su bandymu (šįsyk Kulturverbando) kurti provokišką ir pronacistinį judėjimą, tačiau sykiu neatstumti nuo savęs tų vietos gyventojų, kurie dėl vienkio ar kitokio priežasčių nenorėjo savęs vadinti vokiečiais. Šią tezę patvirtintų ir priešrinkiminiame susirinkime Herberto Böttcherio išsakyta mintis: apibūdindamas priklausančius *Me-*

¹⁰⁴ Klaipėdos aneksijos karinė operacija buvo parengta jau 1938 m. kovą, ruošiantis galimam Lietuvos ir Lenkijos konfliktui, eventualiai galėjusiam kilti po Lenkijos ultimatumo įteikimo Lietuvai. Tokio konflikto atveju *Vermachtas* turėjo būti pasirengęs užimti Klaipėdos kraštą ir dar didesnę Lietuvos teritoriją (Plg. WOJCIECHOWSKI, M. *Stosunki polsko-niemieckie 1933-1938*. Poznań, 1965, s. 388-389; LIEKIS, Š. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2 (16), p. 162–171). Jau 1938 m. spalio 21 d. A. Hitlerio pasirašytoje direktyvoje dėl likusios Čekoslovakijos dalies užėmimo *Vermachtas* buvo įpareigotas bet kuriuo metu būti pasirengęs užimti Klaipėdos kraštą (DOMARUS, M. *Hitler: Reden und Proklamationen, 1932-1945*. Bd. 1: *Triumph (1932-1938)*. Würzburg, 1962, S. 960). Matyt, turėjo būti vykdomi 1938 m. kovą numatyti kariniai veiksmai. Preliminarus aneksijos laikas (kovo pab. – balandžio pr.) buvo nustatytas 1939 m. gruodžio pradžioje (Plg. Vortragender Legationsrat von Grundherr an Gesandten Zechlin, 2. Januar 1939. In *Akten zur deutschen auswärtigen Politik: 1918-1945 (Aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes)*. Serie D: 1937-1945. Bd. 5: *Südosteuropa, Lateinamerika, Klein- und Mittelstaaten; Juni 1937 – März 1939*. Baden-Baden, 1953 (toliau – *ADAP*), S. 420-422, Nr. 381).

¹⁰⁵ Der „Memeldeutsche Kulturverband“ atsišaukimas. *Memeler Dampfboot*, 1938 10 16, Nr. 242.

¹⁰⁶ Die Satzung des Memeldeutschen Kulturverbandes. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 12, Nr. 265.

¹⁰⁷ Plg. BARTNINKAS, S.; SAFRONOVAS, V. Op. cit., p. 114–115.

meldeutsche bendruomenei, jis pabrėžė, kad jai priklauso „visi, turintys vokišką širdį, net jeigu namie jie kalba lietuviškai“¹⁰⁸.

Lyginant su visomis nuo 1923 m. Klaipėdos krašte veikusiomis provokišką tapatybės ideologiją palaikiusiomis organizacijomis, Kulturverbandas turėjo kone plačiausias veiklos galimybes. Jas visų pirma laidavo Lietuvos ir Vokietijos santykių pokyčiai: po Müncheno susitarimo, esą išsprendusio Sudetų krizę: Lietuva buvo priversta priimti dar 1938 m. kovo 25 d. Vokietijos pateiktus reikalavimus dėl naujos politikos Klaipėdos krašte pagrindų. Nuteistiesiems Neumanno ir Sasso byloje ji grąžino pilietines teises, nuo lapkričio 1 d. Klaipėdos krašte ir visoje Lietuvoje panaikino karo padėtį, kiek vėliau išskėlė iš krašto valstybės saugumo policiją ir pan.¹⁰⁹ Kuo labiau stiprėjo Vokietija Lietuvos atžvilgiu 1938–1939 m. sandūroje, tuo intensyviau Klaipėdos kraštas galėjo būti rengiamas Vokietijos aneksijai. Galima sakyti, kad jau nuo 1938 m. lapkričio 1 d. Lietuva nebekontroliavo padėties Klaipėdos krašte, kadangi panaikinus karo padėtį Kulturverbandas, pasinaudodamas lojalių žmonių tinklu, galėjo netrukdomai organizuoti visuomenę pagal nacional-socialistinei Vokietijai būdingą socialinės kontrolės modelį, daryti tai viešai, maža to, kurti naujas valdymo institucijas, netgi nenumatytas Klaipėdos krašto konvencijoje.

Klaipėdos krašto gyventojų organizavimą į pronacistines struktūras vietos fiureris Ernstas Neumannas pradėjo nuo sunkiausiai suvaldomo jaunimo būrimo į savas jėgos struktūras. Lapkričio 5 d. jis išleido įsaką dėl tvarkos tarnybos būrių (*Ordnungsdienst*), kaip savo asmeninės apsaugos organizacijos, įsteigimo¹¹⁰. Į šią organizaciją, kurios uniformuoti nariai pirmąsyk viešai pasirodė gruodžio 4 d.¹¹¹, iki 1939 m. balandžio planuota priimta iki 2,0 tūkst. 19–30 metų tvirto kūno sudėjimo jaunuolių¹¹². 1939 m. sausio 7 d. Klaipėdoje įvyko steigiamasis dar vienos panašioms tikslams sukurtos organizacijos – *Sichereits-Abteilung* – susirinkimas¹¹³. Į ją buvo priimami visi vyrai nuo 18 metų, ir jau sausio pabaigoje ji turėjo 6,0 tūkst. narių¹¹⁴. Panašiai kaip Vokietijoje, kur kurį laiką nebuvo aiškaus skirtumo tarp SS (*Schutzstaffel*) ir SA (*Sturmabteilung*) funkcijų, Klaipėdos krašte funkcijų skirtumas tarp Ordnungsdiensto ir vietinio SA irgi nebuvo aiškiai nustatytas¹¹⁵. Sukūrus dvi sukarintas organizacijas, 1939 m. sausio 15 d. buvo paskelbta, kad yra steigama jokiuose teisės aktuose nenumatyta nauja valdžios institucija – Fiurerio artimiausiųjų ratas (*Führerkreis*), kurį sudarė 15 asmenų¹¹⁶. Jau kitą dieną E. Neumannas paskelbė, kad senosios profsajungos turės būti reorganizuotos į nacionalsocialistines profsajungas, t. y. numatytą kurti vietinį Arbeitsfrontą¹¹⁷. Pagaliau vasario 20 d. pasirodė E. Neumanno įsakas dėl vietinio Hitlerjugendo ir Vokiečių mergaičių sąjungos (*Bund deutscher Mädel*) kūrimo pradžios¹¹⁸. Patį Kulturverbandą jau lapkričio mėnesį

¹⁰⁸ Kandidat Dr. Böttcher-Pogegen über memeldeutsche Gemeinschaft. *Memeler Dampfboot*, 1938 12 11, Nr. 289.

¹⁰⁹ Reikalavimai ir juos lydintis dokumentas pirmąkart viešai paskelbti po karo. Žr.: Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats von Grundherr (Pol. Abt.), 23. März 1938. In *ADAP*, S. 371-372, Nr. 340; Aufzeichnung des Leiters der Politischen Abteilung [Weizsäcker], 25. März 1938. In *ADAP*, S. 372-373, Nr. 341. Apie reikalavimus ir jų priėmimą plačiau žr.: ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 262–264, 268–280.

¹¹⁰ Was wir vom Memeldeutschen Ordnungsdienst nicht wußten. *Memeler Dampfboot*, 1938 12 23, Nr. 299.

¹¹¹ Der Memeldeutsche Ordnungsdienst marschierte. *Memeler Dampfboot*, 1938 12 07, Nr. 285.

¹¹² An einem Tag 1500 Mann zur Memeldeutschen Sichereits-Abteilung. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 12, Nr. 10.

¹¹³ Gründungsappell der Memeldeutschen Sichereits-Abteilung. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 10, Nr. 8.

¹¹⁴ 6000 SA-Männer stehen im Memelland bereit. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 28, Nr. 24.

¹¹⁵ Klaipėdos krašte veikusio *Sichereits-Abteilung* ir vokiškojo SA identiškumą pripažino pats E. Neumannas (Bildung nationalsozialistischer Gewerkschaften im Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 17, Nr. 14). Tai patvirtino ir po aneksijos įvykę veiksmai, kai *Sichereits-Abteilung* nariai buvo priimti į Vokietijos SA, o Ordnungsdiensto – į SS.

¹¹⁶ Dr. Neumann bildet einen Führerkreis. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 18, Nr. 15.

¹¹⁷ Bildung nationalsozialistischer Gewerkschaften im Memelland. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 17, Nr. 14.

¹¹⁸ Dr. Neumann ordnet die Schaffung der Memeldeutschen HJ an. *Memeler Dampfboot*, 1939 02 22, Nr. 45.

oficialiai rėmė 156 Klaipėdos krašto draugijos ir sąjungos¹¹⁹, metų pabaigoje, kaip pats skelbė, Kulturverbandas turėjo 45 tūkst., o 1939 m. kovą – apie 50 tūkst. narių¹²⁰ (apie 1/3 visų Klaipėdos krašto gyventojų).

Būtent ši nacionalsocialistinės Vokietijos linkme orientuotą judėjimą palaikantiems įvardyti ir buvo sugalvota nauja tapatybės kategorija *Memeldeutsche*. Lemiamą vaidmenį, jos pagrindu 1938–1939 m. sandūroje formuodamos Klaipėdos krašto gyventojų santykį į nacionalsocialistinį Reichą, suvaidino Kulturverbandas ir jo veiklą reguliavusios struktūros. Tačiau reikia turėti omeny, kad per kelis mėnesius Klaipėdos krašte nebūtų pavykę mobilizuoti daugiau kaip 150 draugijų, jei Kulturverbandas nebūtų sėkmingai pasinaudojęs įdirbiu, kuris buvo atliktas palaikant provokišką tapatybės ideologiją Klaipėdos krašte dar iki 1938 m.

Toks įdirbio panaudojimas, gerai atsiskleidžiantis lyginant panašumus ir skirtumus tarp reikšmių, kurios apibrėžė provokišką tapatybės ideologiją Klaipėdos krašte iki 1933 m. ir vėliau, leidžia teigti, kad dauguma idėjų, kurios buvo priskiriamos „memelenderių“ kategorijai, buvo pritaikytos ir *Memeldeutsche* sąvokai.

Abi buvo vartojamos siekiant suvienyti Klaipėdos krašto gyventojus priklausomybės vokiečių kultūrai pagrindu. Maža to, po 1933 m. tokio tikslo svarba dar išaugo, kadangi visos tokiu pagrindu Klaipėdos krašto gyventojus siekusios sutelkti partijos ar judėjimai – 1933 m. SOVOG, 1935 m. „Vienybės sąrašas“ ar 1938 m. Kulturverbandas – siūlė atmesti ankstesnį partinį susiskaidymą ir kūrė viziją vienos nedalomos *Volksgemeinschaft*, kurioje nebeturėjo likti vietos skirtumams kilmės, profesijos, luomo ar nuosavybės pagrindu¹²¹. Nebuvo akcentuojamas ir Klaipėdos krašto vietinių gyventojų dalijimasis į vokiečius ar lietuvius¹²². Pasinaudojus anksčiau atliktu propagandiniu įdirbiu, *Memelländer*, o vėliau *Memeldeutsche* sąvokos buvo vartojamos kreipiantis į visus vietinius. Ypatingas susitelkimo aktualumas pirmiausia buvo aiškinamas būtinybe pademonstruoti vienybę Lietuvos veiksmų akivaizdoje, o Kulturverbando propagandoje – ir siekiu pasiaukojant ir atliekant pareigas pademonstruoti savo priklausomybę vokiečių kultūrai bei norą patiems toje kultūroje dalyvauti¹²³. Propagandinis vietos gyventojų sutelktumo stiprinimas buvo naudojamas ne tik visuomenės organizavimui nacionalsocializmo pagrindais, bet, kaip ir anksčiau, pageidaujamiems rezultatams seimelio rinkimuose pasiekti.

Tuo pačiu tikslu dažniausiai buvo manipuliuojama ir *Heimat* idėja, kurios svarba provokiškos tapatybės ideologijoje irgi nesumažėjo. Ypač aktyviai ši idėja buvo naudojama 1935 m. „Vienybės sąrašo“ propagandoje. Neturėdamas jokios politinės programos ir dėl to kritikuojamas oponentų, „Vienybės sąrašas“ teigė, kad jam jokios programos ir nereikia: „Šįsyk neturime jokios programos

¹¹⁹ Atsišaukimas „Memeldeutsche!“ *Memeler Dampfboot*, 1938 11 20, Nr. 271.

¹²⁰ Was tut jetzt eigentlich der Kulturverband? *Memeler Dampfboot*, 1939 01 22, Nr. 19; Der Kulturverband hat 50 000 Mitglieder. *Memeler Dampfboot*, 1939 03 14, Nr. 62.

¹²¹ Plg. Sozialistische Volksgemeinschaft und Christlich-Sozialistische Arbeitsgemeinschaft. Versammlungen im Gebiet. Eine Aussprache von Dr. Neumann. *Memeler Dampfboot*, 1933 07 05, Nr. 155; Weg und Ziel der Sozialistische Volksgemeinschaft. *Memeler Dampfboot*, 1933 09 10, Nr. 213; *Memelländische Einheitsliste* atsišaukimas: „Memelländer!“ *Memeler Dampfboot*, 1935 09 01, Nr. 205; Die Satzung des Memeldeutschen Kulturverbandes. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 12, Nr. 265.

¹²² Nuo Heimatbundo laikų konkretinant „memelenderių“ sąvoką, pirmiausia buvo vartojamas plėtinys „vokiečiai ir lietuviai“. Po 1933 m. jis ėmė dingti. Pvz., SOVOG dažnai kreipdavosi į savo auditoriją „*Volksgenossen*, darbininkai ir valstiečiai!“ Šį kreipinį vėliau vartojo ir „Vienybės sąrašo“ atstovai, kurie, be to, kreipdavosi ir kitu plėtiniu „moterys ir vyrai!“ Pastarąjį perėmė ir Kulturverbando atstovai. 1938–1939 m. Kulturverbando propagandoje, greta to, buvo vartojami tokie kreipiniai kaip *Volksgenossen*, *Heimatgenossen*, tačiau populiariausiu tapo *Kameraden*, kuris buvo vartojamas „kovos draugų“ prasme.

¹²³ Plg. Die Wahl muß den Willen der Memelländer zeigen. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 29, Nr. 278; Meine Heimat soll wieder frei werden. *Memeler Dampfboot*, 1938 12 09, Nr. 287.

su paragrafais, punktais ir pastraipomis, jokios programos, kuri būtų surašyta ant popieriaus. Tačiau turime programą, esančią mūsų širdyse, mūsų kraujyje, mūsų galvose ir mūsų rankose. Mūsų programa yra nesugriauinama meilė mūsų *Heimat*. Mūsų programa yra valia iki paskutinio atodūσιο triūsti ir kovoti už šios *Heimat* teises. <...> Kiekvienas, gimęs mūsų *Heimat*, turi tokią programą prieš akis.¹²⁴ Pareiga balsuoti seimelio rinkimuose „Vienybės sąrašo“ propagandoje buvo pateikiama kaip įsipareigojimas *Heimat*, balsavimas už šį sąrašą kaip balsavimas už *Heimat*, o susilaikymas nuo balsavimo – kaip *Heimat* išdavystė¹²⁵. *Heimat* kategorija Klaipėdos krašto vietos gyventojų vienybei ir provokiškam jų orientavimui stiprinti buvo naudojama ir Kulturerbo propagandoje. Joje krašto gyventojams irgi buvo pateikiama alternatyva: dirbti *Heimat* labui, solidarizuotis su ja, suprask, – balsuoti už *Memeldeutsche* rinkimų sąrašą arba išduoti savo *Heimat*.

Taigi *Heimat* ir *Volk* sąvokos, iki 1933 m. vartotos apibūdinti memelenderių tapatybę, buvo taip pat aktyviai vartojamos ir po 1933 m., tačiau objekto, nuo kurio Klaipėdos krašto gyventojams reikėjo atsiriboti, įtvirtinimas ypač suintensyvėjo būtent 1933–1934 m., kai vietos veikėjai radikaliai nusiteikusių Vokietijos politikų kalbose stengėsi išvelgti sau taikomas mintis, o Lietuva, pradėjusi Klaipėdoje vykdyti forsuito integravimo politiką, davė pagrindą sustiprinti antilietuviškas nuotaikas. Klaipėdos krašte buvo pradėtas formuoti vietinių vokiečių kankinystės mitas: 1935 ir 1938 m. rinkimų į seimelį metu buvo primenama, kad Lietuva 1934 m. pasikėsino į švenčiausią memelenderių vertybę – autonomiją¹²⁶, ėmėsi krašte Konvencijos ribas peržengiančios savivalės, sudarydama seimelio pasitikėjimo neturėjusias direktorijas, atleisdama valdininkus, bandydama „atlietuvininti“ vokiškas Klaipėdos krašto mokyklas, pagaliau nutraukdama pagrindinės memelenderių kultūrinės organizacijos – Kulturbundo – veiklą. Kulturerbo propagandoje memelenderiai raginti labiausiai priešintis krašto „atlietuvinimo“ šūkiui¹²⁷. „Buvo viešai paskelbta, kad lietuviai Klaipėdos krašte bus ponai. <...> Spauda ilgą laiką buvo griežčiausiai cenzūruojama. <...> Mes turime duoti atsakymą, kurį išgirstų visas pasaulis“¹²⁸, – buvo rašoma seimelio rinkimų dieną pasirodžiusiame agitaciniame straipsnyje 1938 m. Tokiame propagandos kontekste tam tikra Lietuvos personifikacija Klaipėdoje tapo krašto karo komendantas, kuris cenzūruodavo spaudą, reglamentuodavo viešus susibūrimus, įskaitant ir kasmetines ceremonijas, kuriose buvo pagerbiami žuvusieji Pirmajame pasauliniame kare. Komendanto aktai dėl panašių ceremonijų reglamentavimo, kaip ir dėl įvairių baudų skyrimo, buvo skelbiami spaudoje be jokio komentaro. Be to, buvo nepraleidžiama proga aprašyti, kaip lietuvių kariai ar policininkai (neretai dar ir neblaivūs) Klaipėdos gatvėse užsipuldavo *Memeldeutsche*. Reikia manyti, kad šis *Memeldeutsche* kankinystės mitas, kuris, beje, buvo labai aktyviai palaikomas nacionalsocialistinės propagandos Vokietijoje, pačiame Klaipėdos krašte buvo ne tiek skirtas „priešo“ įvaizdžio kūrimui (nors Lietuva neretai buvo įvardijama „priešu“¹²⁹), kiek antiintegracinių krašto gyventojų nuostatų palaikymui, kad ir kokias integravimo priemones būtų pasirengusi taikyti Lietuva. Sykiu šis mitas turėjo dar labiau skatinti krašto gyventojus suvokti vertę autonomijos, kuri dabar jau buvo pristatoma kaip priemo-

¹²⁴ Für Heimat und Autonomie! *Memeler Dampfboot*, 1935 09 29, Nr. 229.

¹²⁵ Plg. rinkimų šūkį: *Memeler Dampfboot*, 1935 09 19, Nr. 220; atsišaukimą „Memelländer! Frauen und Männer!“ *Memeler Dampfboot*, 1935 09 22, Nr. 223; dar žr.: Für Heimat und Autonomie! *Memeler Dampfboot*, 1935 09 29, Nr. 229.

¹²⁶ Agitacinis tekstas: „Memelländer!“ *Memeler Dampfboot*, 1935 09 28, Nr. 228; *Memeldeutscher, jetzt antworte Du!* *Memeler Dampfboot*, 1938 12 11, Nr. 289.

¹²⁷ Der Wille der Memelländer. *Memeler Dampfboot*, 1938 10 30, Nr. 254.

¹²⁸ *Memeldeutscher, jetzt antworte Du!* *Memeler Dampfboot*, 1938 12 11, Nr. 289.

¹²⁹ Plg. *Ibid.*

nė „senai vokiškai kultūrai“ apsaugoti¹³⁰, kartu orientuojanti į Vokietiją, kuri skelbėsi esanti visų vokiečių teisių užtarėja.

Tad pagrindinės sąvokos ir idėjos, apibrėžusios Klaipėdos krašto viešojo bendravimo erdvėje kuriamą provokišką tapatybės ideologiją, iš esmės nepakito ir po 1933 m., išskyrus tai, kad stipriau pradėta postuliuoti sąsajas su nacionalsocializmu, Vokietija ir atitinkamai atskirtį nuo Lietuvos. Šios sąvokų ir idėjų korekcijos kiek pakeitė ir ritualus, turėjusius konsoliduoti Klaipėdos krašto vietinius gyventojus ir leisti parodyti susitapatinimą su *Memeldeutsche*.

Vienu pagrindinių tokių ritualų tebeliko mirusiųjų pagerbimas „didvyrių kapuose“. Nuo 1934 iki 1937 m. mirusiųjų sekmadienio proga Klaipėdoje buvo rengiama tradicinė muzikinė atminimo valanda Šv. Jono bažnyčioje, o miesto korporacijos, sąjungos, draugijos ir gildijos su savo vėliavomis ir vimpalais dėjo gėles ir vainikus prie 1931 m. pastatyto paminklo. Tiesa, visą šį laikotarpį viešos kritusiųjų kare atminimo ceremonijos vykdavo gavus Klaipėdos krašto karo komendanto leidimą, kuriame buvo griežtai reglamentuojama visa ceremonijos tvarka, ir apie šią komendanto „prižiūrą“ Klaipėdos gyventojai, kaip minėta, buvo nuolat informuojami¹³¹. Maža to, Klaipėdos vokiečių kankinystės mito formavimuisi tarnavo ir tokie įvykiai kaip 1936 m. spalį įvykęs išpuolis, kurio metu kažkas išrovė visas gėles Pasaulinio karo aukų memoriale¹³². Turint omeny, kad prieš tai, 1936 m. gegužę, „didvyrių kapai“ buvo tvarkomi talkos metu, o liepą mieste buvo specialiai renkamos aukos kapavietės papuošimui¹³³, ši provokacija tarsi sutvirtino nuomonę, kad „kažkas“ (suprask, lietuviai) leidžia sau kėsintis net į mirusiųjų memelenderių didvyrių vietą.

Nuo 1936 m. naujas priklausomybės Vokietijai demonstravimo ceremonijas Klaipėdoje rengdavo Vokietijos generalinis konsulas. Sausio 30 d., t. y. „Vokietijos nacionalinės revoliucijos dienos“ proga, generalinis konsulas Šaulių namų salėje rengdavo viešus minėjimus, kurių metu buvo sakomos proginės kalbos ir giedami nacistinės Vokietijos himnai („Deutschland über alles“, „Horsto Wesselio daina“)¹³⁴. Panašūs minėjimai buvo rengiami ir gegužės 1 d. „Vokiečių darbo dienos“ proga¹³⁵. Nepaisant to, kad šiuose nacistinės Vokietijos nacionalinių švenčių minėjimuose iki 1938 m. buvo kviečiami dalyvauti tik Klaipėdoje gyvenę Reicho piliečiai, gali būti, kad į minėjimus patekdavo ne vien tik jie, kadangi, pvz., 1938 m. buvo rašoma, kad Šaulių namų salė (kuri tuo metu buvo didžiausia mieste) buvo aklina užpildyta¹³⁶.

Klaipėdiečių sąsajas su Vokietija Lietuvos „priespaudos“ sąlygomis tuo metu tvirtindavo net tokie simboliniai aktai kaip į Klaipėdą iš Vokietijos atvykstančių turistinių garlaivių sutiktuvės. Garlaivių linija „Seedienst Ostpreußen“ iš Swinemündės per Zoppotą į Pillau dar 1927 m. buvo pratęsta iki Klaipėdos¹³⁷. Kasmet šiltuoju metų laiku čia atplaukdavo „gėdingą“ Lenkijos koridorių jūros keliu aplenkę garlaiviai, kiekvienas iš jų gana simbolišku pavadinimu – „Preußen“, „Han-

¹³⁰ Eine Rede des Kreisleiters Rademacher. *Memeler Dampfboot*, 1933 07 11, Nr. 160; Die Satzung des Memeldeutschen Kulturverbandes. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 12, Nr. 265.

¹³¹ Plg. Der Feier auf dem Heldenfriedhof. *Memeler Dampfboot*, 1934 11 23, Nr. 281; Heldengedenkfeier. *Memeler Dampfboot*, 1935 11 22, Nr. 274; Heldengedenkfeier. *Memeler Dampfboot*, 1936 11 20, Nr. 273; Heldengedenkfeier. *Memeler Dampfboot*, 1937 11 19, Nr. 271.

¹³² Verunglimpfung der Heldengräber. *Memeler Dampfboot*, 1936 10 15, Nr. 243.

¹³³ Versprechungen über Verschönerung des Heldenfriedhofes. *Memeler Dampfboot*, 1936 05 01, Nr. 102; Blumentag zur Verschönerung des Heldenfriedhofs. *Memeler Dampfboot*, 1936 07 14, Nr. 163.

¹³⁴ Feier der Reichsdeutschen. *Memeler Dampfboot*, 1936 01 22, Nr. 18; Feier des 30. Januar bei den Reichsdeutschen des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1937 02 02, Nr. 27; Die Feier des 30. Januar durch die Reichsdeutschen des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1938 02 01, Nr. 26.

¹³⁵ Feier des 1. Mai bei den Reichsdeutschen. *Memeler Dampfboot*, 1937 05 04, Nr. 103; Maifeier bei den Reichsdeutschen im Memelgebiet. *Memeler Dampfboot*, 1938 05 03, Nr. 101.

¹³⁶ Die Feier des 30. Januar durch die Reichsdeutschen des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1938 02 01, Nr. 26.

¹³⁷ GERDAU, K. *Seedienst Ostpreussen*. Herford, 1990, S. 76, 165.

sestadt Danzig“, „Tannenberg“ (pastarasis pradėjo kursuoti nuo 1936 m.). Įtampą, kuri po 1934 m. buvo suformuota Klaipėdoje, rodė tokių sutiktuvų metu 1938 m. birželį prasidėjusios sporto organizacijoms priklausiusių jaunuolių demonstracijos. Vienos iš demonstracijų metu birželio 28 d. uosto krantinėje įvyko riaušės, per kurias žuvo 16 metų jaunuolis Petras Kontautas¹³⁸. Tokie incidentai nebuvo pageidautini, kadangi Vokietijai jie rodė, kad vietiniai vadai nesugeba suvaldyti jaunimo. Neatsitiktinai po riaušių spaudoje pasirodė sporto draugijų pasirašytas atsisaukimas, kuriame buvo perspėjama, kad „Klaipėdos krašto autonomija nebus ginama gatvių susibūrimuose“¹³⁹.

Tai rodė, kad siekiant palaikyti tvarką tarp krašto gyventojų, praleidusių kelerius metus kurtoje įtampoje, Kulturverbandui buvo būtina rengti gerai organizuotas ceremonijas, kurios ne tik esą pademonstruotų *Memeldeutsche* valią, bet ir leistų išvengti susidūrimų. Todėl Kulturverbando surengtose ceremonijose socialinio organizavimo pastangos aiškiai atsispindėjo. Joms buvo būdingas organizuotumas ir kariška tvarka, o populiariausiomis jų išraiškos formomis neatsitiktinai virto eitynės bei maršai, kuriuose, be to, dažniausiai dalyvaudavo uniformuoti asmenys.

Galimybė organizuoti tokias ceremonijas Kulturverbandui atsivėrė 1938 m. lapkričio 1 d. panaikinus karo padėtį. Dingus karo komendanto apribojimams, nuo 1938 m. lapkričio iki 1939 m. kovo ši organizacija Klaipėdos krašte nevaržoma rengė daugybę šventinių manifestacijų, eitynių ir simbolinių ritualų. Daugelį jų siejo tie patys motyvai – konsoliduoti Klaipėdos krašto gyventojus priklausomybės vokiečiams pagrindu, viešai demonstruoti *Memeldeutsche* sąryšį su nacionalsocialistine Vokietija, sukurti iškilmingą nuotaiką „laisvės“ atgavimo proga, kaskart akcentuojant Lietuvos „priespaudos“ faktus.

Pastarasis akcentas buvo ypač ryškus per daugiataukstantines šventines demonstracijas ir eitynes su fakelais, surengtas naktį iš spalio 31 d. į lapkričio 1 d. karo padėties panaikinimo proga Klaipėdoje, Priekulėje, Šilutėje, o lapkričio 2 d. Pagėgiuose¹⁴⁰. „Lietuvių niekšybės išpirkimą“, „teisybės atkūrimą“, „vokiškumo pergalę“ Klaipėdoje turėjo liudyti ir dviejų paminklų, nugriautų 1923 m., atstatymas, dėl kurio miesto delegatų susirinkimas apsisprendė 1938 m. lapkričio 11 d. Visoje jų nugriovimo ir atstatymo istorijoje stengtasi akcentuoti neigiamą Lietuvos įvaizdį. Miesto delegatų susirinkime svarstant atstatymo klausimą, 1923 m. streiko priežastys buvo aiškinamos brutaliu valdymu, kurio ėmėsi Lietuva Klaipėdos krašte 1923 m. Projektuojant į praeitį naujas kategorijas, teigta, kad Klaipėdoje streiko metu buvo užmušti trys *Memeldeutsche*, tarp jų darbininkė, šešių nepilnamečių vaikų motina¹⁴¹. Pagrindiniu trukdžiu, kliudžiusiu anksčiau atstatyti paminklus, buvo įvardytas Klaipėdos krašto karo komendantas¹⁴², o atstatymo reikšmė aiškinta taip: „jis reiškia, kad *Memeldeutsche* nebėra pargriauti ant žemės, jie vėl išsitiesę ir stovi laisvi“¹⁴³. „Borussia“ paminklo atstatymo metu, naktį iš lapkričio 18 į 19 d., Klaipėdos miesto vyriausiasis burmistras Wilhelmas Brindlingeris pasakė trumpą kalbą, kurioje akcentavo, kad „sena niekšybė išpirkta, sena neteisybė ištaisyta“¹⁴⁴. Pagaliau 1939 m. kovo 19 d. atstatant paminklą kaizeriui Wilhelmui Didžiajam, teigta, kad „lietuvių“ nugriauti paminklai buvo „mūsų saitų su Vokietija simboliai“; „jie buvo nugriauti

¹³⁸ Kruvinos riaušės Klaipėdos uoste. *Vakarai*, 1938 06 29, Nr. 148 (754), p. 1.

¹³⁹ Ein Aufruf der Sportvereine. *Memeler Dampfboot*, 1938 07 03, Nr. 152.

¹⁴⁰ Eine gewaltige Freudenkundgebung in Prökuls. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 02, Nr. 256; Die Nacht der Freude in Heydekrug. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 02, Nr. 256; Memels glücklichster Tag. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 03, Nr. 257; „Der Kampf geht weiter!“ *Memeler Dampfboot*, 1938 11 04, Nr. 258.

¹⁴¹ Die Wiederaufrichtung der Denkmale. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 12, Nr. 265.

¹⁴² Bus wel pastati sawo Laiku Klaipėdoj nuwersti Paminklai. *Lietuvių laikraštis*, 1938 11 13, Nr. 266.

¹⁴³ Die Wiederaufrichtung der Denkmale. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 12, Nr. 265.

¹⁴⁴ Nun steht das National-Denkmal wieder. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 20, Nr. 271.

siekiant parodyti, kad su vokiškumu Klaipėdos krašte baigta¹⁴⁵, taigi jų atstatymas turės reikšti vokiškumo pergalę ir sąitų su Vokietija atkūrimą.

Išsivadavimo iš Lietuvos priespaudos ir sąitų su Vokietija atkūrimo motyvas buvo pabrėžiamas ir kitų ceremonijų metu. 1938 m. lapkričio 20 d. specialiai sudarytas Pasauliniame kare žuvusių memelenderių pagerbimo komitetas surengė tūkstantinę procesiją per miestą mirusiųjų atminimo šventės proga. Nepaisant komiteto pavadinimo ir klaipėdietiškų šių minėjimų tradicijos, jau tuo met šventei buvo suteikta tokia pat prasmė, kokią turėjo „didvyrių atminimo diena“ nacionalsocialistinėje Vokietijoje. Pagrindiniu akcentu tapo didvyrių ir Klaipėdos krašto kankinių, atsiradusių dėl Lietuvos priespaudos, prisiminimas. Buvo prisiminti ne tik žuvę per karą *Memeldeutsche* (sic! – nebe memelenderiai), bet ir Klaipėdoje palaidotas Pirmojo pasaulinio karo Vokietijos aviacijos didvyris Kurtas Wolffas. Ypatingo dėmesio nusipelnė kultinė figūra to meto Vokietijos didvyrių panteone Paulis von Hindenburgas: jo garbei ceremonijos metu buvo pasiūlyta pavadinti Pasauliniame kare kritusiųjų kompleksą „Hindenburgų giraitė“ (*Hindenburgghain*), kadangi P. von Hindenburgas buvo „mūsų miesto išlaisvintojas ir garbės pilietis“¹⁴⁶. Čia būtina pažymėti, kad nacionalsocialistai Vokietijoje Hindenburgų mitą tuo metu jau buvo pajungę savęs legitimavimui¹⁴⁷, todėl Hindenburgų figūros aktualizavimas Klaipėdoje 1938 m. pabaigoje traktuotinas kaip akivaizdus bandymas simboliškai pademonstruoti ištikimybę nacionalsocialistiniam režimui. Sykiu Hindenburgų mitas turėjo visus vokiečius vienijantį potencialą ir pirmiausia buvo konstruojamas 1914 m. pergalės prie Tannenbergo siužeto pagrindu¹⁴⁸. Todėl jo aktualizavimas Klaipėdoje irgi traktuotinas kaip vieša susitapatinimo su vokiečių vienybės ir pergalės (Klaipėdos atveju – *Memeldeutsche* „kovoje už laisvę“) prasmėmis demonstracija. Bandymą įdiegti būtent tokias prasmes liudytų ir tai, kad lapkričio 20 d. ceremonijos metu buvo prisiminti kone visi „kankiniai“, nukentėję šioje „kovoje“ dėl Lietuvos režimo: uždėtas vainikas ant krašto policijos vyr. vachmistro Franzo Juškos, nušauto prie Sendvario Klaipėdos operacijos metu 1923 m. sausio 12 d., kapo; ant vyr. vachmistro Heidemanno, kuris tarnybos metu buvo nušautas 1924 m. spalio 30 d. Agluonėnuose lietuvių ūkininko šaulio Martyno Pėteraičio, kapo; buvo prisimintas ir Neumanno ir Sasso byloje teistas Plikų mokytojas Johannesas Schirrmannas, kuris „sumokėjo gyvybę kovoje už *Heimat* ir *Volkstum*“¹⁴⁹.

Klaipėdos vokiečių „kovą už laisvę“ ir pergalę šioje kovoje simbolizavę didvyriai ir kankiniai buvo įprasminėti ir 1938 m. gruodį pakeistuose kai kurių Klaipėdos gatvių pavadinimuose. Vienai Prezidento Smetonos alėjos atkarpai buvo grąžintas 1934 m. panaikintas Otto Böttherio gatvės pavadinimas¹⁵⁰; kaip žinoma, dėl šio direktorijos pirmininko, mirusio 1932 m., atstatydinimo Vokietijoje 1932 m. iškėlė Lietuvai bylą Tautų Sąjungos tarptautiniame tribunole Hagoje. Viena pagrindinių miesto aikščių 1938 m. gruodį buvo pervadinta Klaipėdoje jau kelis sykius pagerbto Paulio von Hindenburgų vardu, kita – kankinio Johannes Schirrmanno vardu¹⁵¹.

¹⁴⁵ Das Kaiser Wilhelm-Denkmal steht wieder. *Memeler Dampfboot*, 1939 03 21, Nr. 68.

¹⁴⁶ Hindenburgas, 1914 m. įkūnijęs „kerštą prie Tannenbergo“ kautynėse su Rusijos armija, Klaipėdoje, kaip ir visuose Rytprūsijuose, jau Pirmojo pasaulinio karo metais buvo laikomas „išsivadavimo“ nuo Rusijos personifikacija, nepaisant to, kad pačią Klaipėdą 1915 m. kovą nuo Rusijos kariuomenės įsiveržimo vadavo ne Hindenburgas. Klaipėdos garbės piliečio vardas jam buvo suteiktas 1915 m., kaip ir Prūsijos princui Joachimui (plg. *Lietuvių laikraštis*, 1915 08 24, Nr. 97, p. 2), kuris, skirtingai nei Hindenburgas, tiesiogiai dalyvavo Klaipėdos atsiėmimo operacijoje.

¹⁴⁷ HOEGEN, J. von. *Der Held von Tannenberg: Genese und Funktion des Hindenburg-Mythos*. Köln, Weimar, Wien, 2007, S. 406-425.

¹⁴⁸ Plg. *Ibid.*, S. 128-147.

¹⁴⁹ „Und Ihr habt doch gesiegt!“ Das einige Memeldeutschtum gedachte seiner gefallenen Helden. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 22, Nr. 272.

¹⁵⁰ *Memeler Dampfboot*, 1938 12 10, Nr. 288.

¹⁵¹ Hindenburg-Platz, Johannes Schirrmann-Platz und Stadtrat Suhr-Straße. *Memeler Dampfboot*, 1938 12 28, Nr. 302.

Jau šios didvyrių ir kankinių paieškos, kaip ir mirusiųjų sekmadienio išnaudojimas iš esmės vien tik didvyriams pagerbti, liudijo, kad atminimo kultūroje, Klaipėdoje palaikiusioje provokišką gyventojų orientaciją, prasideda tam tikros modifikacijos, pasireiškiančios atminimo kultūros turinio derinimu prie oficialių atminimo ceremonijų nacistinėje Vokietijoje. Ši perėjimą liudijo ir vėliau surengtos ceremonijos. A. Hitlerio tapimo Reicho kancleriu minėjimą 1939 m. sausio 30 d., arba šeštąsias „nacionalsocialistinės revoliucijos“ metines, Kulturverbandas pirmąsyk nutarė paminėti viešai, dieną prieš jas surengdamas simbolinę naujo Sporto sąjungos pastato pašventinimo ceremoniją. Kulturverbando įsakymu sausio 29–30 d. Klaipėdoje turėjo būti iškeltos autonominės Klaipėdos krašto vėliavos (žalia-balta-raudona), mokyklos ir vaikų darželiai sausio 30 d. turėjo nedirbti¹⁵². Ceremonijos sausio 29 d. metu uniformuoti Sporto sąjungos, Ordnungsdiensto ir vietinio SA būriai žygiavo per miestą į Teatro aikštę, kurioje įvyko simbolinis pastato perėmimo aktas. Simboliška ir tai, kad Sporto sąjunga naujoms savo patalpoms įrengti nutarė nupirkti ne kuri nors kita, o tą patį pastatą, kuriame (tai buvo akcentuojama ir iškilmių metu¹⁵³) prancūzai iškėlė baltą vėliavą prieš 1923 m. išsiveržusius lietuvius ir kuriame rezidavo pirmasis Lietuvos įgaliotinis Klaipėdoje, tuomet jau Lietuvos prezidentas, Antanas Smetona.

Prisiderinimą prie oficialių nacistinės Vokietijos atminimo ceremonijų liudijo ir po dviejų mėnesių, 1939 m. kovo 12 d., Klaipėdoje pirmąsyk paminėta „didvyrių atminimo diena“ (*Helldengedenktag*), kuri nuo 1934 m. buvo nacistinės Vokietijos valstybės šventė. Jos metu šiek tiek kuklesniu mastu faktiškai buvo pakartota visa ceremonija, įvykusi 1938 m. lapkritį per mirusiųjų sekmadienį: surengtos eitynės per miestą, prie paminklo žuvusiems kare padėti vainikai¹⁵⁴. Iš esmės tai reiškė aiškų žingsnį link to, kad pusiau bažnytinę mirusiųjų pagerbimo šventę Klaipėdos krašte, kaip prieš tai ir Vokietijoje, galutinai turėjo pakeisti nauja didvyrių pagerbimo šventė.

Vėlgi būtina kelti klausimą, kiek paveikios galėjo būti provokišką tapatybės ideologiją Klaipėdos krašte po 1933 m. apibrėžusios reikšmės ir kiek gyventojų, jas reflektuodami, galėjo dalyvauti savo priklausomybę *Memeldeutsche* turėjusiose išreikšti ceremonijose? Pažvelgus vien tik į galių santykį viešojo bendravimo erdvėje, galima daryti tą pačią išvadą, kuri buvo pateikta kalbant apie laikotarpį iki 1933 m. Išskyrus trumpą 1934 m. tarpsnį, kai prolietuviškai nusiteikusios komunikacijos terpės Klaipėdoje gerokai padidino savo santykinę įtaką, visą likusį laikotarpį, net karo komendanto vykdytos cenzūros sąlygomis, provokiškos tapatybės ideologijos reikšmės vietos viešojo bendravimo erdvėje dominavo paprasčiausiai todėl, kad neturėjo lygiaverčių konkurentų.

1935 m. ir 1938 m. rinkimų rezultatai, kaip ir milžiniškas Kulturverbando narių skaičius, liudija, kad viešosios komunikacijos kontrolės priemonėmis ir organizaciniais gebėjimais didelį krašto gyventojų nuošimtį pavykdavo mobilizuoti provokiškai tapatybės ideologijai palaikyti. Tarp jų neabejotinai buvo ne tik vokiečių, bet ir vietinių lietuvių¹⁵⁵. Daugelis krašto gyventojų išties galėjo tapatintis su nacionalizmu, Hitleriu ir nacionalsocialistine Vokietija; daugumai Lietuva išties liko svetima. Visgi 1934–1939 m. provokiškos tapatybės ideologijos reikšmių sklaida turėjo tam tikrą savitumą, į kuriuos taip pat būtina atsižvelgti.

Pirma, šios reikšmės gerokai mažiau nei tos, kuriomis buvo apibrėžiama „memelenderių“ sąvoka, būdavo remiamos tradicija; daug stipriau buvo akcentuojama projekcija į ateitį, į naujos *Volks-*

¹⁵² Die Büros des Memeldeutschen Kulturverbandes am Montag geschlossen. Auch die Schulen geschlossen. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 28, Nr. 24; Am Sonntag und Montag: Flaggen heraus! *Memeler Dampfboot*, 1939 01 29, Nr. 25.

¹⁵³ Unsere Kampforganisationen marschieren. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 31, Nr. 26.

¹⁵⁴ Heldengedenkfeiern in Memel und Heydekrug. *Memeler Dampfboot*, 1939 03 14, Nr. 62.

¹⁵⁵ Liudininkai fiksavo, kad tarp asmenų, išėjusių į gatves ir žygiavusių mieste 1939 m. kovo 22 d. Klaipėdos prijungimo prie Vokietijos proga, būta ir kalbėjusių lietuviškai: A. P. Kovo dvidešimt antroji Klaipėdoje. *XX amžius*, 1939 03 24, Nr. 68 (820).

gemeinschaft kūrimą. Antra, kalbant apie reikšmių, apibrėžusių *Memeldeutsche* sąvoką, poveikimą, reikia turėti omenyje ir tai, kad didelis Kulturverbando narių skaičius nebūtinai rodo jo plėtotų idėjų populiarumą, kadangi daugelis Klaipėdos krašto gyventojų šios organizacijos nariais tapo po to, kai sąjunga ar draugija, kuriai jie iki tol priklausė, dėl vienokių ar kitokių priežasčių *in corpore* prisijungdavo prie Kulturverbando. Maža to, provokiškos tapatybės ideologijos palaikymas nebūtinai turėjo reikšti prisijungimo prie „Trečiojo reicho“ idėjos palaikymą. Tiek britų žvalgybos, tiek ir Lietuvos saugumo policijos duomenimis, 1938 m. daugiausia greito krašto prijungimo prie Vokietijos šalininkų Klaipėdos krašte buvo jaunimo ir kai kuriose radikaliau nusiteikusiose grupėse¹⁵⁶. Būtent jaunuolių, subrendusių ir išaugusių Klaipėdos krašto priklausomybės Lietuvai metais, ideologinės nuostatos galėjo būti labiausiai paveiktos provokiškai ir antilietuviškai orientavusių reikšmių. Neatsitiktinai jaunimas aktyviai stojo į 1938 m. pab. fiurerio Ernsto Neumanno pradėtas kurti sukarintas pronacistines organizacijas. Šį tą apie vietos gyventojų entuziazmą prisijungti prie „Trečiojo reicho“ pasako ir liudininkų vertinimai apie 1939 m. kovo 22–23 d. Klaipėdoje vyravusias nuotaikas: didžiulėje „išsilaisvinimą“ ir A. Hitlerį sveikinusioje minioje sunku buvo nepastebėti Ordnungsdiensto, vietinio SA, uniformuotų narių, iš Vokietijos kartu su Heinrichu Himmleriu atvykusių SS ir policijos pajėgų dominavimo. „Vieni džiaugėsi, klykavo, bučiavosi gatvėj, kiti skubėjo susitvarkyti, susižinoti, susisiekti su artimaisiais. <...> Daugumas buvo pastatyti prieš įvykusį faktą <...>.“¹⁵⁷ A. Hitlerio atvykimo dieną „Vyrai kažin kodėl buvo gerokai santūrus. Aktingiausiais entuziastais ir ovacijų kėlėjais buvo jauni vyrukai, moterys, o ypač jaunos mergaitės“¹⁵⁸.

Pagaliau esama dar vieno svarbaus dalyko, kuris gerokai skiria provokiškos tapatybės ideologijos palaikymą Klaipėdos krašte 1933 ir 1938–1939 m. nuo ankstesnio laikotarpio. Visą likusį laikotarpį Klaipėdos krašto gyventojai, formuodami savo priklausomybę ir atsiskyrimą tam tikrai tapatybei, galėjo patirti daugiausia ideologinį ir propagandinį, iš dalies ir ekonominį spaudimą, tačiau minėtais metais buvo aktyviai taikomi ir kiti metodai, kaip savo pusėn palenkti neapsisprendusiųosius ar dvejojančiuosius. Istoriografijoje aprašyti faktai¹⁵⁹, kai SOVOG, o vėliau ir Kulturverbando veikimo metais dvejojantieji buvo gąsdinami pasekmėmis, „kitų“ atžvilgiu buvo taikomi chuliganiški išpuoliai ir netgi teroras, kurie liudija, kad žmonėms palenkti į savo pusę buvo imamasi ir prievartos. Praėjus vos kelioms savaitėms po to, kai nuo 1939 m. sausio 1 d. iš Klaipėdos krašto buvo atšaukta Lietuvos valstybės saugumo policija¹⁶⁰, buvo pranešta, kad prie Klaipėdos krašto policijos bus kuriamas Politinis skyrius¹⁶¹ (anot P. Žostautaitės, iš esmės tai buvo Vokietijos gestapo analogija¹⁶²). Šie faktai, suprantama, liudija, kad dalis krašto gyventojų turėjo deklaruoti savo priklausomybę taip, kaip pageidaujama viešai, tačiau tai nereiškia, kad šis deklaravimas atskleidė objektyvią jų savivoką.

Išvados

Provokiškos tapatybės ideologijos reikšminis turinys, tarpukario metais neleidęs nutrūkti Klaipėdos krašto gyventojų saitams su Vokietija ir galiausiai ideologine prasme parengęs juos 1939 m. aneksijai, formavosi jau nuo 1919–1920 m. Būtent tuomet ir Klaipėdoje, ir Vokietijoje pradėjo

¹⁵⁶ Plg. BARTNINKAS, S.; SAFRONOVAS, V. Op. cit., p. 110–111.

¹⁵⁷ A. P. Kovo dvidešimt antroji Klaipėdoje. *XX amžius*, 1939 03 24, Nr. 68 (820), p. 3.

¹⁵⁸ M. I. Vakarykštė diena Klaipėdoje. *Lietuvos aidas*, 1939 03 24, Nr. 135 (4537), p. 5.

¹⁵⁹ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 120–122, 295–300.

¹⁶⁰ Ibid., p. 313.

¹⁶¹ Bildung einer Politischen Abteilung bei der Polizei des Memelgebiets. *Memeler Dampfboot*, 1939 01 19, Nr. 16.

¹⁶² Plg. ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 288.

ryškėti galios šaltiniai, siekę palaikyti ir demonstruoti Klaipėdos krašto ir Vokietijos (vokiečių kultūros) tarpusavio priklausomybę. Toks abipusis suinteresuotumas, išlikęs visą tarpukarį, nulėmė atitinkamą laiką išlikusį siejančių ir atskiriančių reikšmių, sudariusių provokišką tapatybės ideologiją, aktualumą.

Šios ideologijos palaikymo kontekstų analizė leidžia teigti, kad iki 1939 m. jos praktinis prietaikymas patyrė keletą transformacijų. Ideologijos kūrimąsi labiausiai paskatino krašto atskyrimas nuo Reicho, siekis Lietuvos teritorinių pretenzijų akivaizdoje išlaikyti vokiečių kultūros poveikį Klaipėdos krašto lietuviams, galiausiai siekis suvaldyti ir atitinkamai orientuoti mases, įgijusias teisę rinkti atstovaujančias institucijas.

Provokiškos tapatybės ideologijos išeities taškus galutinai suformavo ir intensyvų jos reikšmių palaikymą viešojo bendravimo erdvėje pirmąkart suaktualino 1921 m. išsikristalizavusi laisvosios valstybės idėja. Iki 1923 m. šias reikšmes aktyviausiai palaikė Heimatbundas. Nuo 1923 m., kai kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos, provokiškos tapatybės ideologijos reikšmės, daugiausia palaikomos Kulturbundo ir *Volkspartei*, sudarė antiintegracinio diskurso karkasą. 1933 m. provokiškų jėgų Klaipėdos krašte pertvarkymas atvedė į šios ideologijos radikalizavimą, kurį reikėtų aiškinti nacionalsocialistinio režimo įsigalėjimu Vokietijoje ir tuo, kad šis režimas vis tvirčiau perėmė situacijos Klaipėdos krašte kontrolę. Tai aktualizavo visuotinio susitelkimo poreikį ir būtinybę aiškiau demonstruoti savo priklausomybę Vokietijai ir atskirtį nuo Lietuvos. 1934–1938 m. provokiškos tapatybės ideologijos reikšmių palaikymas ir Klaipėdos vokiečių kankinystės mito formavimas viešojo bendravimo erdvėje kūrė nepasitenkinimo esama padėtimi įtampą. Pasinaudodamas ja, taip pat įdirbiu, nuo 1919 m. atliktu konsoliduojant vietinius gyventojus, Kulturverbandas 1938 m. pakreipė provokišką tapatybės ideologiją krašto gyventojams telkti vokiečių nacionalizmo idėjų ir lojalumo nacionalsocializmui pagrindu.

Nepaisant tokio pokyčių intensyvumo, provokiškos tapatybės ideologijos turinyje dominavo iš esmės tos pačios reikšmės. Visą tarpukarį gyventojų provokiška orientacija Klaipėdos krašte buvo palaikoma apibrėžiant savo priklausomybę ir atskirumą per priklausomybę regionui išreiškusias sąvokas (*Memelländer*, nuo 1938 m. *Memeldeutsche*), bendros tėviškės (*Heimat*), bendros praeities, bendros kultūros, o galiausiai ir bendros vizijos – monolitinio, visus sujungiančio *Volks-gemeinschaft* – simbolius ir vaizdinius. Priklausomybės memelenderiams („vokiečių kultūrai“) pajauta buvo formuojama ir palaikoma kuriant vienkartinis ir periodiškai vykčius ritualus. Iš pastarųjų pirmiausia minėtinas balsavimas už provokiškas partijas seimelio rinkimų metu, kuris buvo pateikiamas kaip autonomijos, *Heimat* savitumo ir memelenderiškos (vėliau *Memeldeutsche*) kultūros gynimas, apsisaugojimas nuo Lietuvos pastangų lituanizuoti Klaipėdos kraštą ir taip sunaikinti jo savitumą. Be to, perimant tuo metu Vokietijoje pasireiškusias konsoliduojančias tendencijas, nuo 1931 m. tokiems ritualams buvo pajungta ir žuvusiųjų Pasauliniame kare Klaipėdos krašto gyventojų laidojimo vieta. Duoklė žuvusių už *Heimat* atminimui mirusiųjų sekmadienį arba puoselėjant šią kapavietę taip pat turėjo atlikti telkiamąją funkciją. Tik 1938–1939 m. sandūroje Kulturverbandas ėmė derinti priklausomybę išreiškusių ritualų visumą prie nacionalsocialistinės Vokietijos atminimo kultūros.

Aiškinantis provokiškos tapatybės ideologijos poveikimo galimybes, pažymėtina, kad 1925 m. surašymo metu fiksuotas memelenderių nuošimtis negali būti laikomas rodikliu, atskleidžiančiu objektyvų skaičių krašto gyventojų, kurie galėjo būti susitapatinę su viešojo bendravimo erdvėje suformuotomis reikšmėmis, apibrėžusiomis, kas yra memelenderiai. Darytina išvada, kad galių santykis, tarpukariu vyravęs Klaipėdos krašto viešojo bendravimo erdvėje, šios tapatybės ideolo-

gijos paveikimui buvo itin palankus. Maža to, kalbant apie laikotarpį iki 1933 m., svarbu ir tai, kad provokiška tapatybės ideologija rėmėsi tais tradicijos, kultūros ir praeities elementais, kuriuos Klaipėdos krašto gyventojai galėjo atpažinti kaip apibūdinančius juos pačius. Visa tai leidžia konstatuoti, kad provokiškos tapatybės ideologijos ir lietuvių nacionalistinės tapatybės ideologijos konkurencija tarpukariu nebuvo dviejų lygiaverčių galių konkurencija. Kita vertus, 4-ajame dešimtmetyje aptariamos tapatybės ideologijos reikšmių sistemoje sustiprinus provokiškas ir sukūrus pronacistines orientacijas, žmonėms palenkti į savo pusę buvo imamas ir spaudimo bei prievartos. Tai neleidžia atmesti tikimybės, kad bent dalies Klaipėdos krašto gyventojų susitapatinimas su provokiška tapatybės ideologija 4-ajame dešimtmetyje buvo deklaratyvus.

Savęs įvardijimas *Memelländer* ir *Memeldeutsche* savivardžiais Klaipėdos krašte tarpukariu buvo situacinis. Visgi panašu, kad būtent nuolatinis reikšmių sistemos, apibrėžusios šias sąvokas, aktualizavimas viešojo bendravimo erdvėje leido sukurti tokią atmosferą, kurioje 1939 m. Klaipėdos krašto inkorporavimas į „Trečiąją reichą“ atrodė kaip krašto vietinių gyventojų natūralių siekių išsipildymas.

Literatūra

- APPLEGATE, Celia. *A Nation of provincials. The German idea of Heimat*. Berkeley, 1990.
- ARBUŠAUSKAITĖ, Arūnė. *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939*. Klaipėda, 2001.
- ASSMANN, Jan. *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München, 1992.
- BARTNINKAS, Saulius; SAFRONOVAS, Vasilijus. Klaipėdos krašto gyventojų pronacistinių orientacijų XX a. 4-ajame dešimtmetyje vertinimo problema. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POČYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 101–120.
- BREWER, Marilyn B.; GARDNER, Wendi. Who is this “We”? Levels of Collective Identity and Self-Representation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1996, Vol. 71, No. 1, p. 83–93.
- BRUBAKER, Rogers; COOPER, Frederick. Beyond “identity”. *Theory and Society*, 2000, Vol. 29, No. 1, p. 1–47.
- CERULO, Karen A. Identity construction: New issues, new directions. *Annual Review of Sociology*, 1997, Vol. 23, p. 385–409.
- CONFINO, Alon. *The nation as a local metaphor – Württemberg, imperial Germany, and national memory, 1871–1918*. Chapel Hill and London, 1997.
- CONFINO, Alon; SKARIA, Ajay. The Local life of nationhood. *National identities*, 2002, Vol. 4, No. 1, p. 7–24.
- DEHNEN, Max. *Die Kriegsgräber in Ostpreussen von 1914/15* (Beihefte zum Jahrbuch der Albertus-Universität Königsberg/Pr., XXVII). Würzburg, 1966.
- DEU, Fred-Hermann. *Das Schicksal des deutschen Memelgebietes. Seine wirtschaftliche und politische Entwicklung seit der Revolution*. Berlin-Hessenwinckel, 1927.
- FÖLLMER, Moritz. The Problem of National Solidarity in Interwar Germany. *German History*, 2005, Vol. 23, No. 2, p. 202–231.
- FORTES, Meyer. Problems of Identity and Person. In *Identity: Personal and Socio-Cultural. A Symposium*. Ed. by A. JACOBSON-WIDDING. Uppsala, 1983, p. 389–401.
- GANß, Johannes. *Das Memelland*. 2. Aufl. Berlin, 1934.
- GERDAU, Kurt. *Seedienst Ostpreussen*. Herford, 1990.
- GIDDENS, Anthony. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius, 2000.
- HENKMANN, Horst-Günter. Die Verletzungen des Memelstatuts. In *Memelland – deutsches Land: im Rahmen des Reichsleistungswettkampfes der Deutschen Studentenschaft im Wintersemester 1935/36 bearbeitet von einer Gruppe des Vereins Deutscher Studenten zu Königsberg Pr.* [Königsberg, 1936], S. 27–45.
- HERMANN, Arthur. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*. Vilnius, 2000.
- HOEGEN, Jesko von. *Der Held von Tannenberg: Genese und Funktion des Hindenburg-Mythos*. Köln, Weimar, Wien, 2007.
- JACOBSON-WIDDING, Anita. Introduction. In *Identity: Personal and Socio-Cultural. A Symposium*. Ed. by A. JACOBSON-WIDDING. Uppsala, 1983, p. 13–32.
- KLEIN, Manfred. Die versäumte Chance zweier Kulturen. Zum deutsch-litauischen Gegensatz im Memelgebiet. In *Zwischen Staatsnation und Minderheit. Litauen, das Memelland und das Wilnagebiet in der Zwischenkriegszeit* (Nordost-Archiv, Bd. II/1993 Hf. 2). Hrsg. von J. TAUBER. Lüneburg, 1993, S. 317–352.
- KURCHAT, Heinrich Albert. *Das Buch vom Memelland*. 2. Aufl. Oldenburg, 1990.

- LEERS, Johann von. *Memelland*. München, 1932.
- LENZ, Helmut. *Deutsches Schicksal an der Memel: die Wahrheit über das Memelland*. München, 1935.
- LIEKIS, Šarūnas. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2 (16), p. 162–171.
- MEYER, Richard. *Heimatkunde des Memelgebietes*. Memel, 1922.
- PLIEG, Ernst Albrecht. *Das Memelland 1920-1939. Deutsche Autonomiebestrebungen im litauischen Gesamtstaat* (Marburger Ostforschungen, Bd. 19). Würzburg, 1962.
- POCYTĖ, Silva. Die sozialen Strukturen im Memelland während der Jahre 1918 bis 1940. In *Die deutsche Volksgruppe in Litauen und im Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*. Hrsg. von B. MEISSNER, S. BAMBERGER-STEMMANN, D. HENNING. Hamburg, 1998, S. 85–98.
- ROGGE, Albrecht. *Die Verfassung des Memelgebiets: ein Kommentar zur Memelkonvention*. Berlin, 1928.
- RUFFMANN, Karl-Heinz. *Deutsche und Litauer in der Zwischenkriegszeit. Erinnerungen eines Memelländers, Überlegungen eines Historikers*. 3. Aufl. Lüneburg, 1994.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Praeities panauda palaikant lietuvišką tapatumo orientaciją tarpukario Klaipėdoje. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POCYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 79–99.
- SENN, Alfred Erich. *The Great Powers Lithuania and the Vilna Question 1920-1928* (Studies in East European History, XI). Leiden, 1966.
- STRAUB, Jürgen. Personale und kollektive Identität. Zur Analyse eines theoretischen Begriffs. In *Identitäten* (Erinnerung, Geschichte, Identität, 3). Hrsg. von A. ASSMANN, H. FRIESE. Frankfurt a. M., 1998, S. 73–104.
- TAUBER, Joachim. Der unbekannte Dritte: die Kleinlitauer im Memelgebiet 1918-1939. In „*Der Fremde im Dorf*“. *Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte*. Hrsg. von H.-J. BÖMELBURG, B. ESCHMENT. Lüneburg, 1998, S. 85–104.
- TAUBER, Joachim. Vidaus faktoriai, lėmę Veimaro Respublikos Rytų politiką 1918–1923 m. In *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV). Klaipėda, 1995, p. 5–16.
- TRABA, Robert. „*Wschodniopruskość*“. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*. Poznań-Warszawa, 2006.
- VALSONOKAS, Rudolfas. *Klaipėdos problema*. Klaipėda, 1932.
- VAREIKIS, Vygantas. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993.
- VAREIKIS, Vygantas. Vokiečių ir lietuvių santykiai Mažojoje Lietuvoje ir kai kurie memelenderių identiteto bruožai XIX–XX a. *Šiaurės Atėnai*, 1998 12 12, Nr. 45 (439), p. 3, 10.
- VILEIŠIS, Vincas. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1935.
- WALTER, Eginhard. *Das Memelgebiet: Bevölkerung und Wirtschaft eines Grenzlandes*. Königsberg, 1939.
- WEHLER, Hans-Ulrich. *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Bd. 3: 1849-1914. München, 1995.
- WINKLER, Wilhelm. *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wien, Leipzig, 1931.
- WOJCIECHOWSKI, Marian Jan. *Stosunki polsko-niemieckie 1933-1938*. Poznań, 1965.
- ZIEMANN, Benjamin. Die deutsche Nation und ihr zentraler Erinnerungsort. Das „Nationaldenkmal für die Gefallenen im Weltkriege“ und die Idee des „Unbekannten Soldaten“ 1914–1935. In *Krieg und Erinnerung: Fallstudien zum 19. und 20. Jahrhundert* (Formen der Erinnerung, Bd. 4). Hrsg. von H. BERDING, K. HELLER, W. SPEITKAMP. Göttingen, 2000, S. 67–91.
- ŽALYS, Vytautas. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. / Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993.
- ŽALYS, Vytautas. Das Memelproblem in der litauischen Außenpolitik (1923–1939). In *Zwischen Staatsnation und Minderheit. Litauen, das Memelland und das Wilnagebiet in der Zwischenkriegszeit* (Nordost-Archiv, Bd. II/ 1993, Heft 2). Hrsg. von J. TAUBER. Lüneburg, 1993, S. 235–278.
- ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. Kalbų klausimas Klaipėdos krašte (1923–1939 m.). *Lietuvos istorijos metraštis, 1972 metai*. Vilnius, 1973, p. 57–74.
- ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.
- ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. „Kulturbundas“ ir revanšistinė imperialistinės Vokietijos politika Klaipėdos krašte 1923–1933 metais. *Lietuvos istorijos metraštis, 1979 metai*. Vilnius, 1981, p. 39–52.
- ŽOSTAUTAITĖ, Petronėlė. Lietuvos ir Vokietijos varžybos dėl Klaipėdos krašto 1919–1939. In *Lietuvininkų kraštas*. Red. komisijos pirm. N. VĖLIUS. Kaunas, 1995, p. 281–308.

THE MAKING OF ‘MEMELLÄNDER’: HOW THE 1939 KLAIPEDA REGION ANNEXATION WAS IDEOLOGICALLY PREPARED?

Vasilijus Safronovas

Klaipėda University; The Lithuanian Institute of History, Lithuania

Summary

The 1939 annexation of Klaipėda Region (Memelgebiet) was seen by contemporaries as meeting natural expectations of the Region's population. The article aims to provide the explanation how it became possible for both Germany (and later Nazi-Germany) and the Region's inhabitants to maintain ideological and cultural ties during the interwar period and how those ties helped to create such an atmosphere within public communication space in which no doubts arose concerning self-determination of the Region's inhabitants in 1939. Therefore, it addresses the issue by which discursive and ritual means their belonging and separate-ness were defined within the pro-German public discourse during the interwar period.

The main thesis of the article is that the necessity of unification of both the German and Prussian-Lithuanian population of the Region, as well as the need for their orientation towards German culture, inspired creation of a new - Memelländer - identification concept in Klaipėda Region. The meanings attributed to the said concept and supported within public communication space at least before 1933, as well as ceremonies and rites which were to unite local inhabitants on the basis of those meanings in 1938, were partially geared to the content of another concept, that of Memeldeutsche. Such a change is seen in the article as a tool to ideologically prepare the Region's inhabitants for the 1939 annexation. Therefore, it is true to say that the persistent maintenance of the semantics, on which the Memelländer (and later Memeldeutsche) concept was based, largely contributed to the possibility of creation of above mentioned atmosphere in public communication space.

At least three reasons of creation of peculiar semantics of the Memelländer concept can be distinguished – the separation of Klaipėda Region from Germany in 1920; aspirations that emerged in the face of newly established Lithuania's territorial claims to keep Prussian-Lithuanians under the influence of German culture; and finally, striving for control and appropriate political orientation of the Region's populace which gained universal suffrage in 1919. The pro-German identity ideology expressed through Memelländer concept started to be formed in Klaipėda Region during the period of 1920-1923. For the first time, the active maintenance of the semantics of the concept within public communication space was inspired by the idea of the establishment of the Free State of Klaipėda Region that emerged in 1921. Till 1923, the semantics was predominantly maintained by a newly formed organization Deutsch-Litauischer Heimatbund. As the Region was incorporated into Lithuania in 1923, the meanings of the pro-German identity ideology, largely maintained by Memelländischer Kulturbund and Memelländische Volkspartei, began to be used for the support of anti-integrative political climate in the Region. The rearrangement of the Region's pro-German political parties in 1933 produced radicalization of the ideology, for the National-Socialist regime, entrenched in Germany, resolutely tried to take over the control of the situation in Klaipėda Region. Therefore, the relevance of overall unification and the necessity of definite demonstration of one's belonging to Germany and separation from Lithuania increased. In 1934-1938, the maintenance of meanings of the pro-German identity ideology and the formation of the myth of martyrdom of

Klaipėda Germans created a tension of discontent with the current situation. By using the tension, as well as the experience of unification of local population, the new organization Memeldeutscher Kulturverband shifted the semantics of the pro-German identity ideology towards consolidation of the Region's inhabitants in terms of training their loyalty to National-Socialism and to the ideas of German nationalism.

Thus, during 1919-1939, practical employment of the pro-German identity ideology in Klaipėda Region underwent several changes. Its content, however, remained slightly transformed. During the entire interwar period, the pro-German identity ideology was maintained by defining one's belonging and separateness through concepts which embodied regional dependency (Memelländer, and since 1938, Memeldeutsche) and through the use of symbols and images of the common homeland (Heimat), common past, shared culture, and finally, a common vision – monolithic, all-incorporative Volksgemeinschaft. One-off and periodical rites which were to form and maintain the feeling of belonging to the Memelländer (i. e. to the German culture) were created. Definitely, the most mobilizing of such rites were the elections to the local Landtag which had been represented as protection of autonomy, peculiarities of Heimat, and the Memelländische culture, a way of insurance against Lithuania's endeavour to Lithuanianize Klaipėda Region, thus destroying its distinction. Another periodical rite that performed the function of consolidation was the remembrance of the inhabitants of Klaipėda Region fallen in World War 1 which was annually implemented on the occasion of Toten-sonntag in Klaipėda's Heldenfriedhof. In contrast to Germany, where the aspirations to create a central monument of all-Germany to the fallen in the World War were unsuccessful until 1935, in Klaipėda such a monument to memory of the fallen Memelländer was erected as early as in 1931. A collection that was taken up in the Region to build this monument, as well as constant nurturance of the burial-ground, was represented as a tribute to the memory of the fallen for Heimat. Only at the turn of 1938/39, Memeldeutscher Kulturverband began to adjust the whole of the regional rites to the culture of remembrance of National-Socialist Germany.

In the analysis of the possibilities of the impact of the pro-German identity ideology, it should first of all be emphasized that 24,24 percent of the Memelländer, recorded during the 1925 regional population census, can not be regarded as a figure objectively mirroring the proportion of the Region's inhabitants who might have identified themselves with the meanings that were created within public communication space and associated with 'Memelländer' concept. The identification with concepts – both of Memelländer and Memeldeutsche – was situational. On the other hand, the ratio of powers that prevailed within public communication space of Klaipėda Region during the interwar period was more conducive to the impact of the pro-German identity ideology, as the latter's competition with the Lithuanian nationalist identity ideology during the interwar period was not one of two equivalent powers. Moreover, at least until 1933, the pro-German identity ideology was based on the elements of tradition, culture, and the past, which could be recognized by local inhabitants as characterising themselves. Nevertheless, it is also important to regard the fact that in 1930s, when pro-German orientations were strengthened and pro-Nazi orientations were created within the semantics of what was to define 'Memelländer' concept, both enforcement and violence began to be used as a means of gaining over local inhabitants. The fact prevents from rejecting the possibility of declarative identification that may have been associated with at least a part of the inhabitants.